

Tihomila Težak-Gregl, *Uvod u prapovijesnu arheologiju*. Zagreb: Leykam international, 2011., 221 stranica

Knjiga Tihomile Težak-Gregl izdana je u sklopu izdanja Leykam internationala koja nose zajednički naziv *Uvodi*. Knjiga je nastala kao prijeko potreban „udžbenik za studente arheologije, ali i drugih studijskih grupa (primjerice etnologije, antropologije, povijesti, povijesti umjetnosti, sociologije)“, kako sama autorica navodi. Kako saznajemo iz predgovora (6.-11. str.), sadržaj ovoga priručnika proizlazi iz programa studija arheologije važećega na Odsjeku za arheologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sama knjiga podijeljena je u sedam poglavlja: 1. *Što je arheologija?* (13.-29. str.), 2. *Povijest proučavanja i istraživanja prapovijesti* (31.-39. str.), 3. *Razvoj prapovijesne arheologije u Hrvatskoj* (41.-50. str.), 4. *Periodizacija prapovijesti* (51.-101. str.), 5. *Arheološki izvori* (103.-174. str.), 6. *Pojmovi kulture i civilizacije u prapovijesti* (175.-178. str.), 7. *Kronologija* (179.-204. str.).

U prvome poglavlju pod naslovom *Što je arheologija?* autorica ukratko opisuje korijene arheologije, koji su prisutni još u civilizacijama staroga vijeka (Babilon, Ur, Grčka, Rim i tako dalje) pa sve do tvorca same riječi arheologija Jacquesa Spona. Nadalje se ističe povezanost arheologije s drugim znanostima osobito s poviješću s kojom ima zajednički cilj: otkriti, spoznati i protumačiti prošlost čovječanstva. Kao interdisciplinarna znanost arheologija uza se veže još i antropologiju i etnologiju. Zbog svoje interdisciplinarnosti autorica zaključuje da krajnji cilj moderne, suvremene arheologije nije puko opisivanje i proučavanje predmeta nego iscrpno i sveobuhvatno proučavanje ljudskoga roda. Kako se radi prvenstveno o udžbeniku, u ovome je poglavlju opisana

kronološka podjela arheologije na prapovijesnu i povijesnu arheologiju, a potonja se još dijeli na: arheologiju prvih visokih civilizacija, antičku arheologiju (s podskupinama: klasična i provincijalna arheologija), ranokršćansku, srednjovjekovnu arheologiju te arheologiju novoga vijeka i industrijsku arheologiju. Poglavlje završava s definicijama raznih supspecijalnosti arheologije kao, na primjer, arheologijom okoliša, podvodnom arheologijom, arheobotanikom ili paleobotanikom i slično.

Drugo poglavlje bavi se opisivanjem najvažnijih istraživača kroz povijest koji su se bavili tematikom prapovijesti kao, na primjer, irski nadbiskup James Usher iz 17. stoljeća pa sve do Darwinove teorije o evoluciji. Također, spominju se i djela antičkih pisaca Hesioda i Tita Lukrecija Kara, koji su na poetski način opisali svoju podjelu prapovijesti. Ozbiljniji pristupi i istraživanja počinju tek s renesansom u 15. stoljeću pa se nastavljaju dalje s otkrićem Hadrijanove vile u Tivoliju, Herkulaneja i Pompeja. Osim Darwina navode se još teorije i istraživanja raznih pionira arheologije kao, na primjer, američki predsjednik Jefferson, William Smith, James Hutton, Charles Lyell i Edward Tylor.

Treće poglavlje bavi se razvojem prapovijesne arheologije u Hrvatskoj te se navode najvažniji istraživači hrvatske prapovijesti. Kao prvoga „arheologa“ koji opisuje hrvatsko područje svakako je Konstantin VII. Porfirogenet sa svojim kapitalnim djelom *De administrando imperio* gdje se mogu pronaći prve naznake o arheološkim nalazima, kako autorica navodi. Nadalje, tu je Toma Arhiđakon koji opisuje ostatke Salone i Dioklecijanove palače u 13. stoljeću. Naravno, razvoj ozbiljnije arheologije na našem području počinje također s renesansom. U tome periodu nastaju prve muzejske zbirke kao, na primjer, dvorište palače Papalić

gdje je Marko Marulić skupljao i prepisivao salonitanske natpise. Autorica dalje spominje razvoj muzejske znanosti u sklopu arheologije pa tako u 19. stoljeću nastaje većina danas nama poznatih muzeja na području Hrvatske: lapidarij Augustova hrama u Puli, Arheološki muzej u Splitu (1820. godine), arheološka zbirka u Zadru (1830. godine), a 1846. godine i Arheološki odjel u okviru Narodnoga muzeja u Zagrebu - danas Arheološki muzej. Pionir hrvatske arheologije, koji je bio i šire poznat, svakako je Matija Petar Katančić. Međutim, autorica ističe da tek u drugoj polovici 19. stoljeća dolazi do većega zanimanja za prapovijest. U tome smjeru djelovao je Šime Ljubić, koji je sastavio katalog dotad prikupljene prapovijesne građe u Narodnome muzeju u Zagrebu. Autorica skreće pozornost na djelo Jeana Victora *Le pèlerin Slave*, prvo koje je prikazalo neolitičko nasljeđe na tlu Slavonije. Svakako, najvažnije otkriće iz prapovijesti pripada Dragutinu Gorjanoviću Krambergeru i njegovu otkriću pračovjeka u Hušnjakovoj špilji. Nadalje, autorica spominje Stjepana Vukovića, Roberta Rudolfa Schmidta, Josipa Brunšmida, Viktora Hoffilera, Mirka Maleza i Stojana Dimitrijevića te njihov doprinos razvoju prapovijesne arheologije.

Periodizaciju povijesti autorica obrađuje u četvrtome poglavlju te prikazuje, zapravo, koliko je zamršena kronologija prapovijesti. Prve stranice poglavlja opisuju razvoj periodizacije i nazivlja razdoblja, koje obuhvaća prapovijest od prvih teoretičara, kao na primjer Bernarda de Montfaucona iz 17./18. stoljeća, preko Christiana Jürgensena Thomsena pa sve do današnje općenite periodizacije prapovijesti, koja je zapravo većinski podijeljena prema novim sirovinama: paleolitik, epipaleolitik, mezolitik, protoneolitik, predkeramički neolitik, neolitik, eneolitik, brončano doba, starije željezno doba i mlađe željezno doba. Kada se govori o paleoli-

tiku, onda se u arheologiji to razdoblje smatra razdobljem otkrića oruđa. To je razdoblje kada se iz čovjekove vrste *Homo habilis* razvio *Homo erectus/ergaster* pa dalje *Homo sapiens neanderthalensis*, *Homo sapiens sapiens*. Autorica svakoga navedenog hominida posebno definira i opisuje karakteristična svojstva za tu vrstu. Paleolitik se nadalje dijeli na donji (2,5 milijarde godina prije sadašnjosti do 200.000 godina prije sadašnjosti), srednji (200.000 – 40.000 godina prije sadašnjosti) i gornji (40.000 – 10.000 godina prije sadašnjosti). Međutim, ovdje autorica upozorava na zamršenost kronologije prapovijesti jer - prema nekim autorima - mezolitik se definira isključivo tipološki kao mikrolitička industrija s geometrijskim elementima, a prema drugima je mezolitik razdoblje između paleolitika i neolitika, to jest razdoblje čija je početna točka apsolutno kronološki utvrđena na 10.000 godina prije sadašnjosti, a ekološki kriterij određuje ga kao razdoblje prilagodbe paleolitičkih zajednica ljudi promijenjenome postglacijalnom okolišu. Stoga autorica naglašava da je uporaba različitih termina za istu arheološku/materijalnu kulturu proizašla iz različitih teorijskih pristupa u arheologiji. Nadalje, autorica definira epipaleolitik kao razdoblje produženoga paleolitika koje se veže uz područja koja nisu bila izložena ekološkim promjenama na prijelazu pleistocena u holocen. Protoneolitik autorica definira kao prijelazni ili uvodni dio u neolitičko razdoblje kada na nekome području kasni mezolitik više ne zadržava izvorne osobine klasičnoga mezolitika. Prije završne definicije protoneolitika autorica opisuje kako se isti manifestirao na prostoru jugozapadne Azije, Kurdistana, zapadnoga kraka takozvanoga plodnog polumjeseca, Anadolije te na europskome tlu sa specifičnom kulturom Lepenskoga Vira. Potom se autorica bavi problematikom neolitika - takozvanom neo-

litičkom revolucijom - te definira proces neolitizacije kroz pet teorijskih modela: kolonizacijski, autohtoni, artikulacijski, model keramičkoga mezolitika i model mreže. U ovome je razdoblju kod nekih civilizacija karakteristična pojava nepoznavanja keramike, dok su u ostalim aspektima dosegli razinu neolitika (gospodarskom, društvenom i duhovnom aspektu). Zbog takvih pojava autorica opisuje takozvani predkeramički neolitik s podskupinama: predkeramički neolitik A i predkeramički neolitik B. Zbog kompleksnosti prapovijesnih kultura i razdoblja generalna podjela prapovijesti na kameno, brončano i željezno doba nije mogla odraziti sve mijene u kulturnim pojavama. Postalo je jasno da između neolitika i brončanoga doba postoji neko prijelazno razdoblje koje će tek utrti put razvijenim metalnim razdobljima. Konkretno, radi se o eneolitiku, to jest bakrenomu dobu. Međutim, autorica upozorava da sama prisutnost, odnosno kakva-takva proizvodnja i uporaba metalnih predmeta, nisu dovoljan razlog za izdavanje novoga prapovijesnog razdoblja ako to za sobom ne povlači i promjene u načinu života. Novo razdoblje nakon eneolitika u prapovijesti jest brončano doba, koje autorica definira jednostavnom tvrdnjom da je to razdoblje obilježeno uporabom bronce, slitine bakra i kositra, u izradi oruđa, oružja, posuđa, nakita, figuralne plastike i drugo. Na sljedećim stranicama opisano je dobivanje ove slitine te podjela brončanoga doba na manja razdoblja, koja su iskristalizirana proučavanjima švedskoga prapovjesničara Oscara Monteliusa. Budući da Monteliusova podjela nije odgovarala razvoju brončanoga doba južno od Dunava, njemački arheolog Paul Reincke metalno doba podijelio je na četiri faze, koje je kasnije najviše dopunio Hermann Müller-Karpe. Kao posebnost ovoga razdoblja navode se paljevinski ukopi. Na kraju ove podjele prapovijesnoga

doba ostaje još željezno doba. Željezno doba definirano je kao posljednje tehnološko i kulturno razdoblje prapovijesti, koje obilježava razvoj metalurgije željeza i njegova široka uporaba u proizvodnji oruđa, oružja pa i nakita. Ovo razdoblje podijeljeno je na dva manja: starije željezno doba ili halštat i mlađe željezno doba ili latensko razdoblje. Ovu podjelu prapovijesnih razdoblja autorica završava dolaskom keltskih plemena Tauriska i Skordiska na hrvatske prostore u 4. stoljeću prije Krista.

Peto poglavlje, koje nosi naziv *Arheološki izvori*, veličinom je najopsežnije poglavlje u knjizi Tihomile Težak-Gregl. Arheološke izvore autorica je podijelila na pisane, slikovne, neposredne materijalne i prirodno-znanstvene izvore. Nadalje, autorica obrađuje nalaze prema materijalu od kojih su izrađeni: kamen, glina (Problematiku keramičkih nalaza obradila je Ina Miloglav (115.-135. str.), za koju autorica navodi da je specijalist za ovu vrstu problematike.); metal; izvori biljnoga podrijetla; izvori životinjskoga podrijetla; staklo i ostalo (na primjer školjke, mineral grafit i drugo) te slikovni izvori. Svaku od ovih navedenih skupina autorica pojedinačno opisuje te potkrjepljuje primjerima. Što se tiče nalazišta gdje se različiti artefakti mogu pronaći, ona po funkciji mogu biti: općenita nalazišta (naselja i staništa) i nalazišta posebne namjene (grobovi odnosno groblja, ostave, svetišta, kamenolomi, rudnici i ostalo). Tako dalje možemo vidjeti da se naselja i staništa još dijele s obzirom na topografiju (pripećakabri i špilja, ravničarska naselja, gradine) i tipologiju (stanište, logor, selo, grad, burg, refugij). Nadalje, kada se govori o naselju, ono može sadržavati svakojake objekte kao što su nastambe (zemunice, poluzemunice, nadzemne kolibe, sojenice), jame (za zalihe, obredne i žrtvene, rovovi i slično) te ostali naseobinski objekti (vatrišta i ognjišta na

primjer). Svakako, jedan od najvećih i najvažnijih izvora podataka jesu grobovi preko koji se može raznoraznim znanstvenim metodama (na primjer preko DNK analize) saznati o rodbinskim vezama, o prehrani prapovijesnih ljudi i slično. Također, spoznajemo i različite vrste ukopa (inhumacija, incineracija), vrste grobnica, grobne priloge i slično. Autorica dalje obrađuje svetišta i ritualna mjesta. Navodi da je kult ili obred ritualno ponašanje pojedinaca i zajednice u kojemu vjersko držanje pronalazi vidljiv sadržaj te navodi razne primjere iz područja Bliskoga istoka i Europe. Vrlo vrijedan arheološki nalaz svakako su ostve, za koje se smatra da su nastale većinom zbog prijetnji sigurnosti naselja pa su se različiti predmeti zakopavali kako bi se osigurali od potencijalnih osvajača. Na kraju autorica obrađuje kamenolome i rudnike, koji također mogu biti važan nalaz u istraživanju i razumijevanju života prapovijesnoga čovjeka.

Šesto poglavlje obrađeno je na nekoliko stranica, a bavi se osnovnim pojmovima i definicijama kulture i civilizacije u prapovijesti.

Knjiga završava sedmim poglavljem koji se bavi kronologijom. Već je jako dugo poznato da postoje dvije vrste kronologije: relativna (stratigrafija, tipologija) i apsolutna kronologija (dendrokronologija, radiokarbonska analiza, kalij-argonska metoda, argon-argonska analiza i slično). Problematiku apsolutne kronologije u knjizi je razradio Marcel Burić (182.-204. str.), mladi autor, kako navodi autorica, koji je specijalist za ovu problematiku.

Na kraju, kao dodatak nalaze se 24 slike u boji, na kojima su prikazana različita nalazišta i nalazi iz Hrvatske i Europe te Anadolije.

Knjiga je vrlo dobar priručnik za početnike i one koji se nalaze na početku studija

arheologije i povijesti, preko kojega se mogu upoznati s osnovnim pojmovima i problematikom prapovijesti. Ono što, nažalost, knjizi nedostaje jest određeni zaključak, to jest zaključno razmatranje kako bi se, zapravo, na neki način zaokružila cjelina koju knjiga obrađuje.

Dejan Pernjak

Zoran Ladić, *Last will: passport to heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae and ad pias causas*. Zagreb: Srednja Europa, 2012., 469 stranica

U izdanju Srednje Europe objavljena je knjiga Zorana Ladića na engleskome jeziku *Last will: passport to heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae and ad pias causas*. Knjiga je nastala na osnovi proučavanja i analize velikoga broja oporuka u dalmatinskim gradovima Zadr, Dubrovniku, Trogiru i Kotoru. Autor ističe kako problem religioznosti i pobožnosti, vidljiv u oporukama stanovnika gradova srednjovjekovne Dalmacije, nije dovoljno razrađen u našoj historiografiji te kako su rezultati dobiveni ovom studijom važni ne samo za komparativnu društvenu povijest dalmatinskih gradova nogo i za širi mediteranski i europski kulturni krug. Autora je na istraživanje potaknula prisutnost velikoga broja oporuka u našim arhivima te rezultati dobiveni analizom oporuka na području srednjovjekovne društvene i religiozne povijesti u Europi i Americi. Autor u svome istraživanju koristi oporuke kao vrijedan povijesni izvor bogat podacima o ekonomskim, društvenopovijesnim te zakonodavnim aspektima komunalnoga društva u dal-

matinskim gradovima 13. i 14. stoljeća. Analizira oporuke iz Zadra, Dubrovnika, Trogira i Kotora u razdoblju od druge polovine 13. stoljeća do početka 15. stoljeća. Autor najveću pozornost posvećuje Zadru i posljednjoj volji njegovih oporučitelja (oporuke i pobožni legati), dok građu ostala tri grada koristi kao komparativni materijal. Napominje da je u Zadru sačuvano više od sedamsto oporuka koje su - s obzirom na svoju brojnost i količinu zapisanih podataka - pogodnije za detaljniju analizu prilikom izrade baze podataka. Koristi se oporukama u objavljenim notarskim dokumentima (Notarilia Jadertina, Monumenta Tragurensia, Monumenta Historica Ragusina i Monumenta Catarensia), neobjavljenim oporukama iz Državnoga arhiva u Zadru i Dubrovniku te iz Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Za Zadar koristi i *regeste testamena* antikvara 18. stoljeća Guerrina Ferrante, koji je sazeo testamente nekoliko notara od kraja 13. do kraja 14. stoljeća. Njegovim djelom koristi se za prikupljanje osobnih podataka oporučitelja, utvrđivanje njihovoga društvenog položaja i spola te za analizu godišnjega i mjesečnoga broja doprinosa oporuka. Kao pomoćne izvore koristi statute navedenih gradova i sačuvane inventare (popis pokretne i nepokretne imovine oporučitelja) iz Zadra (14. stoljeće), *Veličajne općine zadarske* i Šibenika (15. stoljeće) iz Državnoga arhiva u Zadru. Autor je u njima - u potrazi za ostavljenom imovinom u svrhu *ad pias causas* i *pro anima* te uspoređujući podatke iz testamenta i inventara - tražio udio od cjelokupne robe donirane za pobožne svrhe. Autor se koristi i podacima iz kronika (*Obsidio Iadrensis*) te literarnih djela i dnevnika iz srednjega i ranoga novog vijeka. U metodologiji se koristi kvantitativnim pristupom podacima gdje uzima oblik formula oporuka i popis nasljedstva za grupiranje oporuči-

telja, vrste pobožnih legata i njihovih primatelja. Dobivene podatke iz oporuka navedenih gradova koristi u komparativnoj analizi s ciljem utvrđivanja podataka o oporučiteljima, koje grupira prema spolu, podrijetlu, društvenoj kategoriji i zanimanju. Autor želi utvrditi postoje li veze između oporučitelja i određenih tipova legata te primatelja. Analizira legatate *pro remedio animae* i *ad pias causas* prema vrsti ostavljenih dobara i izboru primatelja. Autor upozorava da će podaci o vrijednosti legata u novcu biti samo površno povezani radi svrhe nasljeđivanja, zanimanja, društvene pozadine i spola oporučitelja zbog nedovoljnoga broja podataka i studija o ovoj problematici. Analizira primatelje legata: crkvene institucije, pojedince iz klera, dobrotvorne ustanove i siromahe, gubavce i bolesnike kao skupine pojedinaca, robove i slugu, siročad i nezakonitu djecu, laičke i vjerske bratovštine, hodočasnike i križare. Posebno razmatra legatate za mise, pogrebe, hodočašća i križarske ratove kao posebnu vrstu oporuka u kojima se ostavljaju dobra za spas duše. Oporuke analizira u ranomu i kasnijemu srednjovjekovnom razdoblju dijeleći razdoblja po dostupnosti oporuka za svaki pojedini grad. Podatke dobivene analizom oporuka autor koristi za utvrđivanje međusobnih sličnosti u društvenom, ekonomskom i religijskom razvoju srednjovjekovnih dalmatinskih gradova. Rezultati ove studije predstavljaju bazu za daljnja komparativna istraživanja dalmatinskih, ali i europskih gradova u kasnome srednjovjekovlju.

Knjiga je podijeljena na tri glavna poglavlja koja se sastoje od različitoga broja potpoglavlja. Neka od tih poglavlja podijeljena su na nekoliko manjih cjelina. Prije uvodnoga poglavlja slijede: *Acknowledgments* (str. 8), *List of Graphs* (9-11), *List of Tables* (str. 12), *List of Maps* (str. 13) i *List of Abbreviations* (14-16). Prvo poglavlje podi-

jeljeno je na četiri potpoglavlja. U uvodnome potpoglavlju *Introduction: The legacies pro remedio animae and ad pias causas* (17-22) autor objašnjava problematiku proučavanja religioznosti i pobožnosti stanovnika komuna srednjovjekovne Dalmacije. Uvodi nas u vremenski okvir istraživanja i stanje građe kao i u metodologiju provedenoga istraživanja pri čemu ističe vrste društvenih skupina koje će obuhvatiti svojim istraživanjem. U potpoglavlju *The study of medieval last wills* (23-52) u *General approaches* (23-34) donosi spoznaje o historiografskim istraživanjima vezane za temu oporuka i njihovu uporabu kao povijesnih izvora u različitim istraživanjima (od svakodnevice do obiteljske povijesti) kod europskih istraživača. Donosi pregled radova u hrvatskoj historiografiji u kojima se koriste oporuke kao povijesni izvori na području istraživanja povijesti svakodnevice u zadnjih dvadeset godina. U *Last wills and pious donations: their development and central issues in their study* (34-52) govori o pojavi oporuka u našim gradovima od ranoga srednjeg vijeka do njihove pravne regulacije u statutima pri čemu se osvrće na prve oporučitelje i primatelje pobožnih legata. Uvodi nas u razloge ostavljanja dobara u dobrotvorne svrhe - *ad pias causas* i za spas duše - *pro remedio animae*. Navodi društvene skupine koje sudjeluju kao najčešći primatelji: siromasi i siročad, gubavci, robovi, sluge, nezakonita djeca i hodočasnici. U potpoglavlju *Zadar and Dalmatia from the end of the thirteenth until the beginning of the fifteenth century* (53-68) autor opisuje razdoblje između 1358. i 1409. godine kao doba najvećega ekonomskog prosperiteta u Zadru, Dubrovniku, Trogiru i Kotoru te za svaki od gradova iznosi kratak pregled političke, ekonomske i crkvene povijesti. U potpoglavlju *Sources* (69-94) u dvije manje cjeline *Last wills* (73-87) i *The statute laws* (87-94) opisuje oporuke kao po-

vijesne izvore. Ukratko donosi kratku pravnu povijest nastanka oporuke u srednjemu vijeku kao privatnoga dokumenta s utvrđenom diplomatskom strukturom. Objašnjava podatke koje oporuka donosi kao dokument koje će koristiti u svome istraživanju – od osobnih podataka o oporučitelju do dobara koje ostavlja u oporuci. Za svaki grad posebno iznosi pregled objavljenoga i neobjavljenoga sačuvanog izvornog materijala te njegovu količinu iskazanu u brojčanim vrijednostima (broj oporuka). Navodi statute gradova kao važan pomoćni izvor, koji donose zakonsku regulaciju statusa crkvenih i civilnih institucija koje obnašaju ulogu primatelja i nasljednika imovine iz oporuka. Oporuke kao privatni dokumenti reguliraju raspodjelu nasljedstva te se vide i u različitim dekretima zakona statuta navedenih gradova. Donosi i nabraja niz statutarnih odredbi vezanih za oporuke u ovim gradovima. Primjenom komparativne analize između oporuke i inventara, koji sadrže cjelokupnu listu svih dobara ostavljenih nasljednicima, autor želi odrediti vezu između točnoga udjela pokretne i nepokretne imovine namijenjene za pobožne svrhe i točnoga udjela dobara raspoređenih između nasljednika.

Drugo veliko poglavlje *Wills and testators* (95-180) objašnjava distribuciju broja sastavljenih oporuka u određenim vremenskim razdobljima, detaljno analizira podatke o oporučiteljima i razloge sastavljanja samih oporuka. Prvo potpoglavlje *The distribution of wills* (95-114) dijeli se na dvije manje cjeline: *Distribution by Year – The Early Period* (95-107) i *The monthly distribution* (107-114) te opisuje mjesečnu i godišnju distribuciju pisanja oporuka analizom kojih se služi u objašnjavanju procesa *demokratizacije* u sastavljanju oporuka u srednjovjekovnoj Dalmaciji. Pritom se koristi kvantitativnom analizom brojčanih podataka,

utjecajem povijesnih događaja u određeno me gradu i klimatskim uvjetima. Godišnju distribuciju promatra posebno za svaki grad u ranome razdoblju. (Zadar dijeli na dva dijela 1285.-1294. i 1295.-1307. godine; Trogir 1263.-1279. godine; Dubrovnik 1280.-1284. i 1295.-1302. godine te Kotor 1326.-1337. godine) i kasnome razdoblju (Zadar 1375.-1404. godine i Trogir 1370.-1378. godine, a za Dubrovnik i Kotor rezultati za kasniji period nisu dopustili analizu parametara koji se tiču godišnje raspodjele oporuka zbog malenoga broja oporuka). U drugome potpoglavlju *The testators* (114-163) autor analizira podatke dobivene iz oporuka o spolu – *Gender of testators* (115-119), podrijetlu – *Origin of testators* (119-139), društvenome položaju – *Social position of testators* (139-146) i zanimanju oporučitelja – *Professions of testators* (146-163). Koristi oporuke iz notarskih dokumenata za svaki grad u ranome i kasnijemu periodu pri čemu opisuje dostupnost podataka kod različitih notara. Podatke zapisane kao brojčane odnose uspoređuje u odnosu na sveukupan broj oporuka u određenome gradu i razdoblju. U trećeme potpoglavlju *Reasons for composing the wills* (163-180) navodi razloge sastavljanja oporuka. Oni su se u navodili na početku isprave odmah nakon podataka o imenu, društvenome položaju i zanimanju. Iz straha od iznenadne smrti bez pričesti i ispovijedi (glavni uvjeti prelaska duše na nebo) kao najčešći uzroci sastavljanja oporuke navode se: fizička bolest, starost, opasnosti putovanja, prisutnost epidemija i odlazak u vojsku. Autor donosi brojčane podatke o tome koliko se tih uzroka pojavljuje u ukupnome broju oporuka za rano i kasno razdoblje.

Treće je poglavlje *Pro remedio animae: recipients, legacies, and actions for the salvation of the soul* (181-342) i najopsežnije poglavlje u knjizi podijeljeno na tri velika potpoglavlja. Autor prati broj primatelja legata

pro remedio od druge polovine 13. stoljeća do početka 15. stoljeća. Razmatra učestalost primanja pobožnih legata od određene društvene skupine, odnos između muških i ženskih oporučitelja i primatelja, njihovu društvenu poziciju te vrste dobara koja su se ostavljala svakoj skupini. Kako sam navodi, on neće razmatrati problem odgođene ostavštine (primatelji smatrani drugim nasljednicima nakon smrti prvih nasljednika) kao ni dugove koje osoba ima prema oporučitelju a koji su ostavljeni u pobožne svrhe. Prvo potpoglavlje *Recipients of legacies* (183-236) objašnjava društvene skupine koje primaju legate te ih dijeli na: crkvene institucije, članove klera, bratovštine, hospitale, siromašne, siročad, nezakonitu i usvojenu djecu te robove, slugu i gradske dužnosnike. Potpoglavlje se dijeli na manje cjeline: *Zadar - Zadar in the earlier period* (183-192), *Zadar in the later period* (192-199), *Trogir - Trogir in the earlier period* (199-207), *Trogir in the later period* (208-216), *Dubrovnik - Dubrovnik in the earlier period* (216-222), *Dubrovnik in the later period* (222-230) i *Kotor - Kotor in the earlier period* (230-236). Analizira posebno svaku društvenu skupinu za svaki grad u ranijemu i kasnijemu periodu, za koju posebno određuje brojčanu vrijednost (njezin udio u sveukupnome broju oporuka), njezinu učestalost u primanju legata te vrstu legata koja im se najčešće ostavlja. Autor nabroja društvene skupine od onih koje primaju najviše legata prema onima koje primaju najmanje ili gotovo ništa. Unutar svake navedene skupine posebno analizira određenu grupaciju unutar nje (na primjer, kod crkvenih institucija samostane ili propovjedničke redove), spol i društveni položaj oporučitelja (tko im najviše ostavlja, a tko najmanje) te koja im se vrsta legata najčešće ostavlja (novac, posjedi, hrana i slično). Po dobivenim podacima usporedo prati kretanje i položaj određene

skupine u gradu te njihov odnos s oporučiteljima (*nobiles, cives, habitatores i districtuales*). Dobivene rezultate iznosi i analizira za svaki grad posebno, ali ih međusobno i uspoređuje s ciljem dobivanja što većega uvida u sličnosti i razlike među gradovima. Zaključuje da su se do sredine druge polovine 13. stoljeća legati ostavljali isključivo benediktinskim samostanima i katedralama, a od druge polovine 13. stoljeća izbor primatelja širi se i na marginalne skupine društva. Pojava novih redova franjevaca i dominikana mijenja pobožnost u gradovima te se javlja ideja *socijalnoga kršćanstva* – briga prema siromasima, hospitalima, siročadi i ostalim već nabrojenim marginalnim skupinama. U drugome potpoglavlju *The types of pious legacies* (236-317) donosi vrste legata koji se ostavljaju u pobožne svrhe. Svaku posebnu vrstu legata obrađuje zasebno u manjim cjelinama potpoglavlja za ranije i kasnije razdoblje: *Money* (237-270), *Land* (270-278), *Garments* (278-291), *Food and natural produces* (291-297), *Liturgical objects* (297-304), *Paintings* (304-306) i *Books* (307-317). Navodi učestalost legata izraženu u brojčanim vrijednostima u odnosu na ukupan broj obrađenih oporuka, količinu, spol i društveni položaj oporučitelja i primatelja. Raznolikost legata ovisila je o potrebi primatelja. Notarski spisi pokazuju da su oni redovito izvršavani i raspoređivani prema željama samih oporučitelja, koji su i sami bili zakonski natjerani i kontrolirani od gradskih vlasti da ispune sve oporučne odluke. Donosi rezultate dobivene analizom podataka posebno o svakome legatu - koji se legat najčešće ostavlja i zašto, kako raste njihov broj od ranijega prema kasnijemu periodu te tko ih u prosjeku najviše ostavlja i kome (spol i društveni položaj oporučitelja i primatelja). U trećemu, posljednjem, potpoglavlju *Actions for the salvation of the soul* (318-342) autor obrađuje i posljednje važno pitanje: vrste

djela za spas duše. Dijeli ih u četiri skupine: mise za duše oporučitelja, briga za kršćanski pokop, hodočašća i križarski pohodi na koje se išlo osobno ili u ime oporučitelja za spas njegove duše. Svaki od ovih djela zasebno analizira za svaki grad u njegovome ranijem i kasnijem razdoblju u nizu manjih cjelina potpoglavlja: *Zadar in the earlier period* (318-325), *Zadar in the later period* (325-329), *Trogir in the earlier period* (329-331), *Trogir in the later period* (331-333), *Dubrovnik in the earlier period* (333-335), *Dubrovnik in the later period* (335-339) i *Kotor in the earlier period* (339-342). Donosi brojčane podatke o zabilježenim djelima u odnosu na broj njihovih oporučitelja/naručitelja, njihov spol, društvenu poziciju i financijske mogućnosti.

U zasebnome dijelu knjige *Conclusions* (343-356) autor još jednom ukratko iznosi svoje motive istraživanja, primijenjenu metodologiju rada i glavne ciljeve koje je htio postići ovom studijom i donosi najvažnije zaključke dobivene analizom podataka. Autor objašnjava pojavu oporuka kao dokumenata i tko su oporučitelji koji ih daju sastavljati u određenome vremenskom periodu, što je sve utjecalo na njihovo sastavljanje, koliko su se često pisale, jesu li se norme iz statuta o oporukama primjenjivale u stvarnosti i slično. Važan je proces praćenja podataka o samim oporučiteljima i društvenim skupinama koje primaju određene vrste legata te koliko dobiveni podaci daju realnu sliku o ekonomskim, političkim i društvenim značajkama promatranoga razdoblja u ovim gradovima. Autor zaključuje da analiza dalmatinskih oporuka pokazuje velike sličnosti s europskim rezultatima. Proces mijenjanja senzibiliteta i izraza religioznosti počinje u drugoj polovici 13. stoljeća vezano uz promjene u Crkvi s pojavom propovjedničkih redova i promjenama u urbanome društvu gradskih komuna. Te se promjene mogu pratiti kroz istraživanje opo-

ruka koje su u kasnome srednjovjekovlju podvrgnute procesu *demokratizacije* - svi članovi urbanih zajednica imaju priliku sastaviti oporuku.

Tekst u knjizi obogaćen je grafikonomima i tabelama u svakome poglavlju. Na kraju knjige nalazi se znanstveni aparat: Appendix 1 – *List of Zaratian testators* (pp. 425–524, 357-431), Appendix 2 – *Ecclesiastical institutions – recipients of pious legacies*, koji uključuje ucrtane crkvene institucije u mapama gradova i njihovu legendu (433-440), *Bibliography* (441-460) te poseban dodatak sa slikovnim priložima i tekstom *Votive paintings, Seven works of mercy, Seven deadly sins – a way to hell, Peregrini cruce signati* (462-469).

Zoran Ladić kao viši znanstveni suradnik proučava srednjovjekovnu hrvatsku i europsku povijest na Odsjeku za povijesne znanosti HAZU u Zagrebu. Područja njegova znanstvenog interesa jesu: povijest svakodnevice te društvena i religiozna povijest urbanih društava dalmatinskih komuna. Proučava teme srednjovjekovnoga hodočašća i križarskih vojni te se bavi i izdavanjem srednjovjekovnih latinskih i glagoljskih izvora. Poseban doprinos ima u području istraživanja religioznosti u oporukama stanovništva srednjovjekovnih gradova: *Religious Life of the citizens of Sopron 1450-1500 according to the testaments* - magistarski rad iz 1994. godine na Srednjovjekovnim studijima pri Srednjoeuropskome sveučilištu (*Central European University*) u Budimpešti i *Legacies pro anima and ad pias causas of the inhabitants of Zadar in the Second Half of the Fourteenth Century* - doktorska disertacija. Ovo djelo namijenjeno je svim povjesničarima i povjesničarima umjetnosti koji proučavaju urbanu, religioznu i društvenu povijest dalmatinskih gradova.

Sandra Begonja

Knjiga rizničarskih najmova. Liber affectum thesaurarie (1428-1547). Priredio Danko Zelić: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2012., 362 stranice

U izdanju Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku godine 2012. izašla je „Knjiga rizničarskih najmova. *Liber affectum thesaurarie* (1428-1547)“, koju je priredio Danko Zelić, znanstveni savjetnik Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. Iako izvorni naslov knjige nije očuvan, Danko Zelić knjigu je naslovio tako s obzirom na službenike koji su knjigu vodili - rizničare sv. Marije. Knjiga se sastoji od samoga izvora pohranjenoga u Državnome arhivu u Dubrovniku, koji je kompletno transkribirao i uredio Danko Zelić te dvije izvrsne uvodne studije, prva Nelle Lonze pod naslovom „*Za spas duša, na dobrobit države*“: Dubrovački rizničari i vremenita dobra za vječnu nabožnu svrhu (13.–15. stoljeće)“, koja govori o razvoju institucije rizničara u razdoblju koje je prethodilo Knjizi najmova te druga uvodna studija pod naslovom „*Liber affectuum thesaurarie* (1428–1547)“: Knjiga vječnih najmova oporučnim legatima namijenjenih nabožnim djelima“, autor koje je Danko Zelić, koja sadržajno i analitički opisuje izvor. (Obje studije objavljene su i na hrvatskome i na engleskome jeziku.)

U prvoj studiji Nella Lonza, prateći dokumente od 13. stoljeća, otkriva korijen ustanove u prokuratorima sv. Marije koji su brinuli o Moćniku, a koji se kasnije nazivaju prokuratorima riznice ili rizničarima i čiji se djelokrug postupno širi i na trajno čuvanje blaga pravne prirode - odnosno najvažnije isprave i povlastice komune. Pojava takve službe sigurno nije slučajna koncem 13. stoljeća – to je razdoblje izrazitoga demografskog, gospodarskog i urbanističkog uzleta

Grada. To je i vrijeme pojave prvoga službenog notara, razdoblje statuta, prvih knjiga općinskih najmova.

Praksa zabrane oporučnoga ostavljanja nekretnina crkvenim institucijama, započeta u posljednjim desetljećima 13. stoljeća, nije isključivala da se nekretnine trajno namijene za spas duše. Dr. Lonza već u oporukama iz 60-ih godina 13. stoljeća pronalazi prve primjere prakse trajnih legata – čime se uvodi novi način upravljanja imovinom. Upravo je povjeravanje izvršenja takvih legata instituciji a ne pojedincu, prema Lonzi, otvorilo mogućnost trajnoga najma nekretnina *ad pias causas*, a kobinacija financijsko-računovodstvene prirode i pobožnih shvaćanja rizničare je nametnula kao idealne posrednike u „računovodstvu onostranoga“.

Trajnost legata dovela je i do potrebe da se postavi pravna konstrukcija o načinu upravljanja prihodima, ali i do veće slobode u raspodjeli, čime su rizničari postajali sve moćniji. Rizničari-svjetovnjaci, koje su birala patricijska tijela, legatarima su (uglavnom crkvenim i karitativnim institucijama) prepuštali prihode od najma, ali su nekretninu držali pod svojom (odnosno državnom) kontrolom – tu se iščitava i odnos crkvenih i svjetovnih institucija i njihova jurisdikcija. Razvoj ove službe, koji se u prvoj uvodnoj studiji prati do 15. stoljeća, pokazuje da se radilo o artikuliranoj stambenoj politici Grada i da je Služba rizničara prerasla svoju prvotnu funkciju te joj se povjeravao sve širi krug financijskih poslova.

U drugoj uvodnoj studiji priređivač knjige Danko Zelić sadržajno opisuje Knjigu rizničarskih nekretnina i analizira elemente zapisa u njima. Knjiga je ustanovljena 1428. godine otkada su se u njoj sustavno registrirali svi novi (takozvani vječni) najmovi proizašli iz oporučnih legata do 1478. godine, a sve do 1547. koristila se kao matična evidencija najmova.

Objavljena arhivska knjiga najstariji je izvor te vrste sačuvan u Državnome arhivu u Dubrovniku, ali ona, prema analizi dr. Zelića, zapravo nastaje kompilacijom nekoliko knjiga koje se uspostavljaju u 14. stoljeću: inkorporirani su podaci i iz starije (nesačuvane) knjige najmova, zatim iz Knjige rizničarskih oporuka 14. stoljeća, iz nekoliko knjižica najmova nekretnina pojedinih vlasteoskih obitelji te knjižica najmova nekretnina nekih samostana. Očito da je s povećanjem broja i vrijednosti oporučnih legata crkvenim i karitativnim institucijama došlo do potrebe za ustanovljenjem sustavne jedinstvene knjige u koju se zapisuje sve evidentiranje trajnih najmova te naplata prihoda od najma.

Zelić raščlanjuje i podatke koji se mogu iščitati iz svakoga pojedinog legata, a koji, za razna istraživanja, kvalitetno nadopunjuju ostalu građu dubrovačkoga arhiva. Osim što je dragocjen izvor za sustav administriranja nekretnina ostavljenih *ad pias causas*, Knjiga sadrži velik broj podataka o osobama i ustanovama određenoga razdoblja (ostavite ljima odnosno vlasnicima ili korisnicima), koji su uglavnom bili pripadnici vlasteoskih rodova, ali od 15. stoljeća sve više i imućni pučani, crkvene institucije i dubrovačka općina te o samim legatarima - crkvenim osobama i ustanovama, bratovštinama i hospitalima. Nadalje, podaci o nekretninama vrlo su dragocjeni za istraživanje topografije kasnosrednjovjekovnoga Dubrovnika, ali zrcale i starije etape urbanoga razvoja grada. U Knjizi se navode različiti tipovi nekretnina (primjerice kuće, čestice u gradu) kao i njihov položaj (uz spomen susjeda, ulica, konkretnih građevina, gradskih seksterija). Knjiga rizničarskih najmova važan je izvor i za duhovnost kasnoga srednjeg vijeka. Običaj oporučnoga ostavljanja imovine namijenjene pobožnim legatima, koji je bio prisutan od pretkomunalnoga razdoblja, a

nastavio je živjeti u okvirima sustava vječ-
nih najmovi utemeljenoga u 13. stoljeću te
se s vremenom nazivao zbirnim imenom
Opera pia.

Zavod za povijesne znanost HAZU ovom
knjigom nastavlja objavljivati vrijednu ar-
hivsku građu dubrovačkoga arhiva, koja
tako postaje dostupna domaćoj i inozemnoj
akademskoj zajednici te svim zainteresira-
nim ljubiteljima povijesti Grada. Svaki pot-
hvat transkripcije i uređenja neobjavljene
arhivske građe zaista treba cijeniti – uvijek
se radi o složenome i vrlo dugotrajnome
procesu, često samozatajnome istraživač-
kom poslu, koji uporabom drugih istraživa-
ča dobiva na sve većoj važnosti. I konačno,
izbor da se objavi baš ova knjiga iz dubro-
vačkog arhiva, a nakon već objavljenih „Knji-
ga nekretnina dubrovačke općine“ istog auto-
ra (u suautorstvu s Irenom Benyovsky
Latin), pokazuje i izrazito razumijevanje
priređivača o načinu uporabe i raspolaganja
gradskim nekretninama, odnosno o slož-
nome sustavu renti, što je bilo jedno od bit-
nih obilježja srednjovjekovnoga dubrovač-
kog urbaniteta.

Irena Benyovsky Latin

**Marija Mogorović Crljenko, *Druga strana
braka. Nasilje i ilegitimnost u (izvan)brač-
nim vezama na području Porečke biskupije
u prvoj polovici 17. stoljeća. Zagreb: Sred-
nja Europa, 2012., 312 stranica***

Knjiga Marije Mogorović Crljenko *Dru-
ga strana braka* rezultat je autoričina višego-
dišnjeg istraživanja problematike bračne
zajednice i položaja žene u istarskome druš-
tvu u prvoj polovici 17. stoljeća. Knjiga
predstavlja prerađenu doktorsku disertaciju
obogaćenu novim izvorima (poglavlje o

otmicama). Za vrijeme studentskih dana au-
torica je napravila bilješke o knjigama (*Li-
ber) Concubinatum, Raptuum, Libertatum
et dispensationum matrimonialium, Causae
matrimoniales* iz arhiva Porečke biskupije,
koje je kasnije istraživala i kao izvore za svo-
ju doktorsku disertaciju. Autorica je istraži-
vala „*položaj žena u istarskim komunalnim
društvima i to njihov položaj u braku s obzi-
rom na imovinske prilike, ali i osobne odnose
u braku, te položaj žene u društvu*“ na osno-
vi izvora svjetovnoga karaktera u svojoj
prethodnoj knjizi *Nepoznati svijet istarskih
žena* (Zagreb: Srednja Europa, 2006.). Knji-
gom *Druga strana braka* autorica proširuje
to istraživanje i na crkvene izvore. (Opisuju
proces koji su vođeni na porečkome Bisku-
pijskom sudu u 17. stoljeću.) U tim izvori-
ma proučava iskustva žena i muškaraca u
bračnoj i izvanbračnoj zajednici. Proučava-
jući bračne sporove opisuje sâm proces sklapanja
braka, ali ukazuje i na razloge koji su
dovodili do njegova prekida. Analizom izvo-
ra dolazi do definiranja pojave nasilja u bra-
ku te ilegitimnosti u izvanbračnim vezama
na području Porečke biskupije u 17. stolje-
ću. Važan dio izvora odnosi se na bračne
sporove koji su se vodili radi *dokazivanja
braka* ili radi *razvrgavanja bračne veze u
vidu rastave od stola i postelje ili poništenja
braka*. Izvori govore i o različitim oblicima
konkubinata, to jest priležništva. U fokus
svoga istraživanja autorica stavlja i ženu i
muškarca, njihov međusobni odnos unutar
braka i obitelji, ali i sam način *funkcionira-
nja bračnoga crkvenog prava*. Autorica ističe
da je nastojala opisati *sklapanje braka ali i
njegov kraj u situacijama u kojima nije bio
baš u skladu s općeprihvaćenim načelima ta-
dašnjeg društva*. U *Predgovoru* knjige (str.
7–11) autorica smatra da će ova knjiga *biti
poticaj* drugim istraživačima za proučavanje
slične problematike, posebice na području
istraživanja društva, žene, braka i obitelji u

srednjemu i ranome novom vijeku. Ukazuje na činjenicu da o sličnim temama u našoj historiografiji, osim donekle za grad Dubrovnik, „*ili uopće nije ili je vrlo oskudno pisano*“.

Knjiga je podijeljena na sedam glavnih poglavlja koja se sastoje od nekoliko potpoglavlja. Neka od tih poglavlja podijeljena su na nekoliko manjih cjelina. Autorica daje uvod u problematiku braka i njegovoga shvaćanja u tadašnjemu društvu. Istražujući uzroke raskida bračne veze te pojavu izvanbračnih veza koristi vremensku odrednicu za diferenciranje različitosti: povijest braka dijeli na pretridentsko i postridentsko razdoblje. Uvodno poglavlje knjige (str. 11-38) podijeljeno je u tri potpoglavlja – *Izvori i historiografija* (str. 18–23), *Uvodne napomene o crkvenoj koncepciji braka* (str. 23–32) i *Sudovanje* (str. 32-38). U uvodu autorica ukazuje na temu knjige: nasilje i ilegitimnost u (izvan)bračnim vezama. Autorica analizira problematiku vezanu za sklapanje braka, odnose u braku i razloge stvaranja izvanbračnih veza te ističe: „*u središtu pozornosti bit će upravo oni činitelji koji destabiliziraju i pokazuju odstupanja od idealne veze za koju se smatra da čini brak i stabilizira društvo*“. Autorica postavlja sljedeća pitanja na osnovi analize izvora: što je sve predstavljalo zapreku prilikom sklapanja braka, uključujući i načine prisile pri njegovu sklapanju; na što se točno odnosio pojam ilegitimnosti u vezama te je li moguće vidjeti i određena odstupanja u vezama. Donosi kratki pregled o postojećim istraživanjima teme braka u našoj i stranoj historiografiji kao i o povijesnim izvorima prikladnima za istraživanje povijesti žena, braka i obitelji. Autorica opisuje analizirane izvore - knjige konkubinata, otmica, ženidbenih sporova i dozvola za vjenčanje na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća (iz biskupijskoga arhiva u Poreču). Njihov sadržaj

usporedila je s normativnim aktima i istarskim statutima. Donosi kratak pregled shvaćanja crkvene koncepcije braka sve do Tridentskoga koncila (1545.-1563.) – nakon Tridentskoga koncila crkveno sklapanje braka postaje obavezno. Crkva ostaje pri poštivanju sporazuma među supružnicima (glavni preduvjet za valjanost braka). Autorica opisuje sukobe Crkve s civilnim vlastima (Od prijelaza 13./14. stoljeća brak nastoje staviti sve više pod svoju ingerenciju.) kao i s protestantskim shvaćanjem braka i spolnosti. Tridentski koncil konačno definira brak kao sakrament i potvrđuje svoju zakonodavnu nadležnost nad njim uvodeći i obavezu javnosti braka. Autorica nadalje opisuje na koji su se način vodili bračni sporovi u Porečkoj biskupiji te kako su se izričale kazne na crkvenim i svjetovnim sudovima. (U Istri sude samo delikte silovanja.) Drugo, najopširnije poglavlje knjige *Sklapanje braka* (str. 39–180) obuhvaća četiri potpoglavlja: *Predtridentski brak* (str. 40 - 75), *Tridentski koncil i dekret Tametsi* (str. 75-87), *Ženidbeni oprosti i dozvole za vjenčanje* (str. 87-129) te *Otmice* (str. 129-179). Prvo potpoglavlje podijeljeno je u nekoliko manjih cjelina u kojima se opisuje način i okolnostima pod kojima se sklapao brak u pretridentskome razdoblju. Poglavlje opisuje zaruke i sporazum u prezentu (*de praesenti*) ili futuru (*de futuro*) koji je određivao valjanost braka, način na koji su se birali partneri (samovoljno ili od strane obitelji), dopušteno vrijeme unutar kojega se mogao dobiti svečani blagoslov braka te mjesto sklapanja braka koje nije bilo uvijek jasno definirano. Simboličan čin sklapanja braka u vidu rukovanja i poljupca smatrao se obvezom na brak (simbol sporazuma i vjernosti) za razliku od prstena koji nije bio dovoljan dokaz da je brak zaista i sklopljen. Autorica nadalje kaže: „*brak je u pravilu bio reguliran kanonskim pravom, statutarnim*

odredbama i lokalnim običajima“ pri čemu navodi različite propise koji su se odnosili na reguliranje obiteljskih i imovinskih odnosa kao i lokalne običaje. Govoreći o javnosti sklapanja braka autorica ukazuje na činjenicu da je brak morao biti javno sklopljen. Ako to nije bio slučaj, teško su se mogli voditi bračni procesi na sudu te je trebalo dokazivati postojanje braka. Opisuje proces javnosti braka i pojavu tajnoga braka. Ukazuje na prve matične knjige krštenih i vjenčanih za istarsko područje. Autorica ističe da za istarsko područje nema sačuvanih opisa sklapanja braka u srednjovjekovnome razdoblju. Autorica opisuje nepoštivanje sklopljenoga sporazuma (problem sklapanja braka u tajnosti), što je često dovelo do sporova. To se mijenja u razdoblju nakon Tridentskoga koncila, koji inzistira na javnome sklapanju braka i sankcioniranju onih koji izigraju svoja bračna obećanja. Objašnjava u kojim je slučajevima moglo doći do sklapanja novoga braka te slučajeve koji su se tolerirali. Drugo potpoglavlje *Tridentski koncil i dekret Tametsi* objašnjava nove odredbe koje uvode Tridentski koncil i dekret Tametsi u pogledu braka, a to je pitanje tajnih brakova, izbor partnera, razvod od stola i postelje, pitanje celibata, javnosti i priznanja braka, spolnih odnosa, vođenja matičnih knjiga vjenčanih i slično. Potvrđuje se načelo sporazumnoga sklapanja braka. Dekret Tametsi donosi tri važna pitanja vezana uz sklapanje braka: dozvolu roditelja, obvezne objave i slavlje vjenčanja. Sve češće dolazi do sukoba sa svjetovnim vlastima oko pitanja tajnih brakova (reguliranje zamršenih imovinskih odnosa). Primjećuje se da dolazi do opadanja njihova broja u posttridentskome razdoblju. Treće potpoglavlje *Ženidbeni oprosti i dozvole za vjenčanje* opisuje problematiku dobivanja dispencija, sačuvanih u papinskim registrima ili na temelju knjiga ženidbenih sporova. Sačuvano

je pedeset knjiga ženidbenih oprosta i dozvola od početka 17. do početka 19. stoljeća u arhivu Porečke biskupije - *Libertatum et dispensationum matrimonialium, Libertatum matrimonialium i Dispensationum matrimonialium*. Autorica ističe da su za potrebe ovoga istraživanja analizirane dvije najstarije knjige ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje Biskupijskoga arhiva u Poreču. Knjige su nastale za biskupovanja Giovannijskog Lippomana Mlečanina (1598.-1608.) te Leonarda Tritonija iz Udina (1609.-1631.) u vremenskome razdoblju od 1604. do 1620. godine. (Vođena su 44 procesa.) U poglavlju autorica raspravlja o zaprekama prilikom sklapanja braka (najčešće krvno i tazbinsko srodstvo) te pod kojim je uvjetima bilo moguće dobiti dispenciju. (Nabraja primjere iz sudskih procesa Porečke biskupije detaljno prikazujući rezultate istraživanja putem tabličnih prikaza i statističkih izračuna.) Zadnje potpoglavlje *Otmice* bavi se otmicama žena u svrhu sklapanja braka. Autorica proučava 73 procesuirane otmice unutar četiriju *Knjiga otmica* Biskupijskoga arhiva u Poreču u razdoblju od 1602. do 1650. godine. Daljnja istraživanja odnose se na *problematiku nasilja i nezakonitosti u bračnim i izvanbračnim odnosima*. U manjoj cjelini ovoga potpoglavlja autorica opisuje tajni brak detaljno iznoseći uzroke i posljedice njegova sklapanja. Detaljniji prikaz otmica donosi u drugoj, manjoj cjelini ovoga potpoglavlja pri čemu iznosi njihovu učestalost, sankcioniranje (kako od strane svjetovnih tako i od strane crkvenih vlasti) i profil žrtava. Rezultate svojih istraživanja autorica prikazuje u brojnim navedenim primjerima i tabličnim prikazima analiziranih uzoraka. Zaključuje da motivi otmica upućuju da su postojale dogovorene i nasilne otmice (često povezane sa silovanjem), koje su statuti različito kažnjavali rigoroznim kaznama. Većina otmica ipak je završavala sklapanjem braka.

Treće poglavlje *Bračni sporovi* (str. 181-240) podijeljeno je na tri potpoglavlja: *Dokazivanje postojanja braka* (str. 182-194), *Raskid bračne veze* (str. 194-235) i *Uloga svjedoka u bračnim sporovima* (str. 235-240). Autorica navodi bračne sporove zabilježene u knjigama bračnih sporova *Causae matrimoniales* i konkubinata *Concubinatum* iz Biskupijskoga arhiva u Poreču. U razdoblju od 1599. do 1649. godine zabilježeno ih je sveukupno 45. Poglavlje je podijeljeno s obzirom na vrstu razloga zbog kojih su se vodili bračni sporovi. Prvo potpoglavlje *Dokazivanje postojanja braka* objašnjava procese koji su se vodili radi dokazivanja braka. Opisuje sklopljeni brak i situacije u kojima se moralo dokazivati postojanje braka. Autorica ističe da se na području Porečke biskupije u promatranome razdoblju vodilo svega pet parnica u kojima se obećanje za brak moralo dokazivati pomoću svjedoka (koji govore i o tretiranju žene kao supruge i konzumaciji veze). Drugo potpoglavlje *Raskid bračne veze* dijeli se na više manjih cjelina u kojima se objašnjavaju: vrste prekida (poništenje braka i rastava), način uzdržavanja, podjela dobara prilikom rastave te položaj djece prilikom raskida bračne veze. Utvrđeno je da su brakovi završavali smrću jednoga od supružnika, poništenjem ili *rastavom od stola i postelje*. Rastava je označavala privremeni prekid zajedničkoga života dok se ne nađe rješenje za novonastalu situaciju. U tome su procesu crkveni suci imali posredničku ulogu. U predtridentskome razdoblju poništava se sve više brakova, dok je u razdoblju nakon 1563. godine prisutan veći broj rastava, što pokazuju i istarski izvori. U razdoblju od 1599. do 1649. godine bilo je sedamnaest slučajeva, od čega trinaest rastava i četiri poništenja. Najčešći razlozi zbog kojih je dolazilo do raskida bračne veze u Porečkoj biskupiji bili su zlostavljanje (nasilje u braku) i preljub. Uzdrža-

vanje žene nakon rastave podrazumijevalo se, s time da su svjetovni sudovi donosili odluke o alimentaciji. U Istri su žene nasljeđivale polovicu dobara umrloga muža. Osim na imovinu i povrat miraza raskidi bračne veze utjecali su i na djecu. Objašnjava se pitanje skrbištva i dobivanje zakonitoga statusa za djecu iz izvanbračnih veza. Treće potpoglavlje *Uloga svjedoka u bračnim sporovima* objašnjava ključnu ulogu iskaza svjedoka i javnog mnijenja o nekome događaju u bračnome sporu, što je moglo direktno utjecati na razrješenje procesa.

Četvrto poglavlje *Konkubinatus* (str. 241-277) dijeli se na šest potpoglavlja: *Razlozi za konkubinatus* (str. 247-258), *Prijava konkubinatusa* (str. 258-259), *Sankcioniranje konkubinatusa prema svjetovnom pravu* (str. 260-264), *Sankcioniranje konkubinatusa prema kanonskom pravu* (str. 264-271), *Pokora* (str. 271-272) i *Nezakonita djeca* (str. 272-277). Autorica temu konkubinatusa obrađuje u posebnome poglavlju jer *nije riječ o klasičnome bračnom sporu nego se radi o procesu koji je vođen zbog prijestupa (života u prilježnosti) određenog para*. Izvor su knjige konkubinatusa ženidbenih sporova Porečke biskupije u razdoblju od 1599. do 1649. godine, koje bilježe četrnaest slučajeva (31,11 posto od ukupnoga broja vođenih bračnih sporova). Konkubinatus podrazumijeva nezakonitu vezu muškarca i žene, koja nije bila ozakonjena iz različitih razloga. Nakon Tridentskoga koncila sve veze koje nisu bile ozakonjene smatrane su konkubinatom te su bile izjednačene s bludništvom. U ovome poglavlju autorica objašnjava što se sve točno smatralo konkubinatom (preljub, bigamija te povremeno zajedničko općenje i življenje), različitosti koje se javljaju unutar njega te različite stavove prema njemu u europskim zemljama. Iz analiziranih izvora autorica primjećuje da konkubinatus često nastaje iz služinskoga odnosa žene i gospodara kuće. Donoseći deta-

ljan pregled prema analiziranome materijalu objašnjava tko sve sudjeluje u takvim vezama i koliko su takve veze bile česte u Porečkoj biskupiji. Prijavljivanje i sankcioniranje konkubinata ubrajalo se u seksualne prijestupe te su ga mogli sankcionirati i crkveni i svjetovni sudovi. Opisuju se kazne po različitim gradskim statutima i način na koji su se vodili procesi u Porečkoj biskupiji. Zadnje potpoglavlje postavlja pitanje izvanbračno začete i rođene djece, njihovoga uzdržavanja i načina dobivanja zakonitoga statusa. Peto poglavlje *Zaključak* (str. 279-288) donosi pregled najvažnijih spoznaja dobivenih na osnovi analize bračnih sporova vođenih na Biskupijskome sudu u Porečkoj biskupiji u prvoj polovici 17. stoljeća. Autorica ističe da su nasilje i ilegitimnost vidljivi iz obrađenih procesa, posebice kod nezakonitoga sklapanja braka (sklapanje braka na silu - nasilne otmice, vraćanja i čarolije te sporovi u kojima se traži rastava braka zbog nasilja). Nezakonitost u odnosima najbolje je vidljiva u procesima vezanima uz konkubinatu; izvori pokazuju da se od početka 17. stoljeća u Porečkoj biskupiji prihvaćaju i provode odredbe Tridentskoga koncila, s time da autorica upozorava da postoje i određena odstupanja u odnosu na njih. Analizira i pojašnjava različite vrste bračnih sporova te u kojim se sredinama i kod kojega dijela stanovništva oni češće javljaju. Bračni sporovi, rastave i poništenja konkubinata - prema analiziranim izvorima - javljaju se jednako u svim sredinama i među svim slojevima stanovništva, koje je ipak nastojalo prvo riješiti i ozakoniti svoju situaciju. Građa pokazuje djelovanje crkvenoga zakonodavstva (brak pod jurisdikcijom crkvenih vlasti) i svijest ljudi o potrebnoj prisutnosti svećenstva u tim procesima. Autorica na kraju kaže da nasilje i ilegitimnost nalazimo u svim vrstama bračnih procesa, ali da su takva ponašanja ipak bila iznimka u svakodnevnome životu ljudi.

Znanstveni aparat obuhvaća šesto poglavlje *Izvori* (str. 289-292) - popis objavljenih i neobjavljenih izvora; sedmo poglavlje *Literatura* (str. 293-308); zatim *Summary* (str. 309) te karte: (str. 310) - prikaz biskupija u Istri (1535.-1788.) i (str. 311) - župa Porečke biskupije (početak 17. stoljeća) i na koncu *Bilješka o autorici* (str. 312). Tekst u knjizi dodatno je obogaćen tabličnim prikazima koji tematski slijede sadržaj poglavlja te prikazuju brojčane vrijednosti i imena dobivena analizom izvorne građe.

Knjiga Marije Mogorović Crljenko *Druga strana braka* pokazala je način na koji može biti iskorištena bogata građa jednoga crkvenog arhiva za proučavanje položaja žene unutar bračne i izvanbračne zajednice - tema koja uključuje pojavu nasilja i nezakonitosti u bračnim vezama, opisuje nezakonite veze (konkubinatu) te pojavu otmica i vođenje bračnih sporova. Knjiga pokazuje način funkcioniranja svjetovnih i crkvenih vlasti u određenim sredinama kao i različit mentalitet ljudi. U knjizi se proučavaju društvo, obitelj i svakodnevica te posebno položaj žena u Istri u srednjemu i ranome novom vijeku. Istražen je život u bračnoj i izvanbračnoj zajednici, način sklapanja braka, nasilje i zapreke koje se javljaju prilikom sklapanja braka, značenje zaruka, obredi vjenčanja i slično. Knjiga *Druga strana braka* stoga predstavlja vrijedan doprinos istraživanju povijesti žene i obitelji u hrvatskoj historiografiji te je namijenjena svima koji proučavaju povijest hrvatskoga društva i svakodnevica.

Sandra Begonja

Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul 1700-1800*. Berkley - Los Angeles - - London: University of California Press, 2010., 287 stranica

Sudski su registri bogat izvor za različite smjerove povijesnoga istraživanja. Zločin kao dio svakodnevice ključan je za razumijevanje mentalnoga sklopa društva, a kaznenopravna represija pokazuje organizaciju sudske vlasti i učinkovitost države u suzbijanju zločina. Upravo su zločin i kazna glavne tematske odrednice knjige *Crime and Punishment in Istanbul 1700 - 1800* autorice Faribe Zarinebaf, ravnateljice Srednjoistočnih i islamskih studija na Sveučilištu u Chicagu. Spomenuta knjiga predstavlja novitet osmanske pravne povijesti jer kaznena djela i sudske sankcije u Istanbulu tijekom 18. stoljeća nisu bili predmet detaljnijega istraživanja. U odnosu na klasično razdoblje (1300. - 1600.) i razdoblje modernizacije Carstva u 19. stoljeću, prijelazno 18. stoljeće slabije je proučavano, a prema riječima autorice predstavlja "crnu rupu osmanske povijesti" (175. str.). Obuhvaćeno razdoblje, stoga, obogaćuje slabo zastupljenu osmansku historiografiju 18. stoljeća, a odabrana tematika nadopunjuje novoizašle studije Rogera Deala o kriminalitetu u osmanskoj prijestolnici tijekom 19. stoljeća.

Radi potpunijega uvida u prirodu zločina i vrstu kazne autorica je - uz zapise islamskih sudskih registara - koristila policijska izvješća, registre tužbi, zatvorske popise i carske odredbe. Zanimljivi, a ponekad i kontroverzni citati iz sudskih i policijskih izvješća poslužili su kao ilustracija ili uvod u pojedina poglavlja knjige. Bogata građa Istarskoga arhiva sagedana je u kontekstu poznatih osmanskih kronika i djela zapadnih putopisaca predrasude kojih je Zarinebaf odlučno demantirala (133. - 134., 141.

- 142., 146. str.). Dekonstruiranjem zapadne percepcije despotskoga, dekadentnog i pornografskog Istambula (1. - 2., 14. - 15. str.) autorica, u skladu s revizionističkim pristupom, nastoji uklopiti osmansku prijestolnicu u sustav življenja i funkcioniranja zapadnoeuropskih metropola 18. stoljeća.

Kao što sugerira naslov uvodnoga poglavlja *Introduction: A Mediterranean Metropolis*, (1. - 7. str.), Zarinebaf ističe da mediteranska metropola Istanbul ima više socioekonomskih i prekršajopravnih sličnosti s europskim nego s bliskoistočnim gradovima (1. - 3. str.). Premda je broj korištene literature o kriminalitetu zapadnoeuropskih gradova u 18. stoljeću ograničen, Zarinebaf je razradom spomenute tvrdnje zaključila da je osmanski penalni sustav blaži od zapadnoeuropskoga jer je smrtna kazna u Istanbulu rjeđe prakticirana nego u Engleskoj (177., 194. str.), a galijoti tretirani mnogo humanije nego njihovi 'kolege' u Parizu (165., 178. str.). S tim u vezi Zarinebaf tvrdi da su počeci socijalnih i pravnih promjena, koje povjesničari povezuju s utjecajem Zapada i modernizacijom u 19. stoljeću, u Osmanskome Carstvu prisutni već u 18. stoljeću. U uvodnome djelu knjige iznesena je teza o povećanome broju nasilja i transformaciji osmanskoga kaznenog sustava u 18. stoljeću (4. str.), koja je zbog izostanka statističke obrade podataka ostala tek na razini autoričine impresije i sugestije. Zarinebaf, naime, ističe ograničenja arhivskoga materijala koji zbog nesistematičnih i uništenih zapisa, kao i zbog velikoga broja neprijavljenih zločina (pogotovo seksualne prirode), onemogućavaju statističku obradu (6. str.). Unatoč tome, autorica mjestimice donosi brojčane podatke za pojedine vrste zločina bez detaljnijega statističkog i grafičkog prikaza šire slike kriminalnoga kretanja (107., 113., 116., 134., 167. str.).

Knjiga je sistematično podijeljena na tri dijela od kojih svaki broji po tri poglavlja.

Prvi dio knjige nosi naslov *Political and Social Settings* (9. - 69. str.), a sastoji se od tri poglavlja: *Istanbul in the Tulip Age* (11. - 34. str.), *Migration and Marginalization* (35. - 50. str.) i *Istanbul Between Two Rebellions* (51. - 69. str.). Premda naslov prvoga dijela knjige upućuje na politički i socijalni pregled 18. stoljeća, sadržana poglavlja obuhvaćaju tek razdoblje do 1730. godine, nerijetko se referirajući i na mnogo ranija razdoblja poput antike i ranoga srednjeg vijeka. Prvo poglavlje *Istanbul in the Tulip Age* na primjerima četiri gradske četvrti (Eyüp, Üsküdar, uži Istanbul i Galata) razmatra ekspanziju i promjenu socijalne strukture Istambula nastalu zbog vala ruralne imigracije krajem 17. stoljeća. Nova demografska kretanja, dodatno oblikovana epidemijama kuge, požarima i potresima, dovela su do porasta siromaštva i zločina u pojedinim naseljima te do povlačenja osmanske elite uz obalu Bospora. U ljetnikovcima uz Bospor održavane su raskošne zabave na kojima su dokoni uzvanici usklađivali boju odjeće s bojom tulipana - glavnim tematskim motivom novoga, proeuropski orijentiranoga razdoblja Carstva (1718. - 1730.). Isticanjem urbanoga razvoja Istambula, potenciranoga građevinskim projektima viših društvenih slojeva, Zarinebaf obogaćuje zapadne i istočne izvore prema kojima su rastrošan način života i konzumerizam predstavljali glavne pokazatelje opće dekadencije Carstva. Etnička transformacija i širenje Istambula izvan zidina vizualizirano je na karti (27. str.) izrađenoj prema Mantransovome kartografskom predlošku Istambula.

U drugome poglavlju *Migration and Marginalization* autorica donosi pregled državnih mjera protiv imigracije, koja je uzrokovala porast marginalne populacije i zločina u Istanbulu. Siromašna društvena klasa predstavljena je popisom prosjaka iz Galate i Istambula zabilježenih tijekom službene

kontrole u lipnju 1736. godine (45. str.). Za razliku od zapadnoeuropskih država Osmansko Carstvo nije osiguralo ustanove javne skrbi poput ubožnica, sirotišta ili prihvatilišta te je višak nezaposlenoga stanovništva, koji se uzdržavao prosjačenjem i sitnim krađama, prisilno deportiran u rodni kraj ili preseljen u druge dijelove Carstva. Premda Zarinebaf ističe da su i drugi europski gradovi imali veliki broj siromašne populacije (46. str.), što je posljedica velikih migracija iz sela u grad, ipak su socijalne i populacijske akcije uspoređivanih država bile različite. Osmanska je država, osim redistributivne populacijske politike, razvila i niz drugih mjera kojima je pokušala smanjiti broj postojećega i onemogućiti priljev novoga stanovništva, poput izvanrednoga oporezivanja došljaka, osnivanja kontrolnih mjesta na ulazu u Istanbul ili pak izdavanja potvrda o privremenome boravku u Istanbulu. Zarinebaf na koncu zaključuje da državne akcije nisu bile učinkovite jer su protjerani i novopridošli useljenici uspješno zaobilazili državne prepreke i intenzivirali proces imigracije kroz cijelo 18. stoljeće.

Restriktivne populacijske akcije posebno su izražene u vrijeme ekonomskih kriza i s njima povezanih političkih nemira koje Zarinebaf razmatra u posljednjemu poglavlju prvoga dijela knjige - *Istanbul Between Two Rebellions*. Poglavlje obuhvaća pobune iz 1703. i 1730. godine koje su rezultirale svrgavanjem sultana Mustafe II. i sultana Ahmeda III. Autorica napominje da se masovni neredi tijekom 18. stoljeća trebaju sagledati u kontekstu napetoga socijalnog i ekonomskog ozračja prethodnoga stoljeća, koje je obilježila devalvacija osmanskoga novca (*akçe*), tenzije između janjičara i neregularne vojske (*sekban teşkilâtı*), sustav doživotnoga zakupa zemlje (*malikâne*) i razarajući ratovi. U detaljni pregled sudionika, nasilnih događaja i konsekvantne represije

čitatelje uvodi 'Balada janjičara' iz 1703. godine (51. str.), koja se u cjelovitome obliku s popratnim komentarima nalazi u prilogu na kraju knjige (183. - 186. str.). Budući da spomenute pobune osvjetljavaju političko-socijalnu pozadinu prve polovice 18. stoljeća, nije jasno zašto je izostavljena pobuna Kabakčija Mustafe iz 1807. godine kojom je svrgnut sultan Selim III. Razlog tome nije utvrđeni vremenski okvir knjige jer Zarinebaf navodi brojne arhivske primjere iz prve polovice 19. stoljeća poput carske naredbe iz 1841. godine o rehabilitaciji tridesetak uličnih prostitutki i luralica (str. 110.). Pobune protiv sultana predstavljene su kroz makroperspektivu masovnoga zločina i čine uvod u novo poglavlje knjige u kojemu su zločin i kazna predstavljeni kroz mikroperspektivu svakodnevnoga života običnih ljudi.

Drugi dio knjige *Categories of Crime* (71. - 122. str.) donosi kriminološki pregled Istambula u 18. stoljeću detaljnim prikazom triju skupina zločina grupiranih u tri poglavlja - *Crimes against Property and Counterfeiting* (73. - 85. str.), *Prostitution and the Vice Trade* (86. - 111. str.) i *Violence and Homicide* (112. - 121. str.). Istraživanje izdvojenih kategorija zločina temeljeno je na arhivskome materijalu, a autorica ga je pretvorila u niz zanimljivih kriminalističkih priča privlačnih ne samo užemu znanstvenom krugu nego i široj čitateljskoj publici. Analiza sudskih zapisnika metodom 'case study' omogućava razotkrivanje mračne strane nižih slojeva ljudi neophodne za konstruiranje povijesti mentaliteta i svakodnevice u Osmanskome Carstvu 18. stoljeća. O mentalitetu lake zarade i teškoj svakodnevici stanovnika govori tvrdnja da je najviše presuda doneseno za krađe koje su u 18. stoljeću - kako u Istambulu, tako i u Parizu - predstavljale najučestaliju vrstu zločina (84. str.). Međutim, brojeći podaci za slučajeve krađa u Istambulu nisu transparentni zbog ne-

poznate vrijednosti ukupnoga broja osuda u promatranome razdoblju od 1719. do 1721. godine i zbunjujuće kategorizacije krađa (73. str.). Jednako tako, tvrdnja da je za lopove najčešće izrečena kazna veslanja na galiji nije potkrijepljena brojčanim uvidom u preostale vrste kazni (73. str.).

Unatoč izostanku statističke metode potrebne za razmatranje općih trendova osmanskoga penalnog sustava, Zarinebaf dolazi do zanimljivih zaključaka upotrebom deskriptivnog i kvalitativnog pristupa. Usporedbom nekolicine slučajeva krađa i za njih odmjerenih kazni autorica smatra da je pljačkanje kuća, a pogotovo rezidencija više društvene klase, predstavljalo ozbiljniji zločin od krađa u javnim, trgovačkim područjima. Iz stambenih prostora najčešće je nestajao kućanski pribor, odjeća i nakit, koji su preprodavani na tržnicama rabljene robe. Premda nisu zabilježena uhićenja niti sudski postupci zbog krađe prehrambenih proizvoda, ipak su pekari (među kojima su na najlošijemu glasu bili Albanci) oštro osuđivani zbog prodaje kruha koji je bio lakši za dvadest dirhema (oko tri grama) od propisane težine.

Sljedeće poglavlje *Prostitution and the Vice Trade* progovara o slučajevima koji su rijetko zabilježeni u sudskim registrima, ali im je zbog tajnovite prirode pridana najveća pozornost. Za rekonstrukciju prostitucije u Istambulu Zarinebaf se pretežno referira na policijska izvješća jer je većina prostitutki uhićena tijekom policijskih kontrola i bez pokretanja sudskoga postupka zatvorena ili protjerana u Bursu. Malobrojni sudski procesi pokrenuti su temeljem kolektivne tužbe zajednice s ciljem trajnoga uklanjanja nepoželjnih elemenata iz susjedstva. Zarinebaf otkriva da je pred sudom završilo tek tri do pet posto slučajeva prostitucije, što nespretno uspoređuje s apsolutnim brojem sudskih postupaka protiv prostitutki evidentiranih u zapisima Londonskoga suda (109. str.).

U sudskim registrima osmanskoga suda zabilježene su zanimljive priče o muslimanki Hadice, Židovki Rifke i kršćanki Kasandri, koje su specifične po nedopustivome odabiru klijenata izvan svojega vjerskog kruga. Vjersko miješanje bilo je društveno neprihvatljivo, a šerijat je izričito zabranjivao muslimankama stupanje u odnose s nemuslimanima. Međutim, u osmanskoj prijestolnici 18. stoljeća šerijatske zabrane nedoličnoga ponašanja muslimana nisu strogo poštivane. Uvidom u kaznene registre Zarinebaf konstatira da su tijekom 18. stoljeća šerijatske kazne amputacije udova za krađu i kamenovanja za preljub bile provedene u dva iznimna sudska slučaja. Osim osmanskih zakonskih tijela na šerijatske postulate oglušili su se i imami, vodeći vjerski učenjaci, koji su posredno ili neposredno sudjelovali u prostituciji. Zarinebaf otkriva zapanjujuće slučajeve poput uhićenja imama Nüreddina Ramazana iz 1695. godine zbog odnosa s uličnim prostitutkama ili pak imama Al-Seyyida Abdulšukura koji je 1796. godine optužen za vođenje bordela u kući. Bordeli su, prema Zarinebaf, organizirani u privatnim kućama ili na gornjim katovima gostionica gdje su često podvođene muške prostitutke jer su gostionice bile mjesto okupljanja muškaraca. Nemuslimani su za držanje gostionica državi plaćali porez, a radi veće zarade nisu se ustručavali prodavati alkohol muslimanima. Premda Zarinebaf zaključuje da tijekom 18. stoljeća jača težnja države za progonom nemoralnoga ponašanja (111. str.), ipak iz prethodnih izlaganja, a posebno spekulacije da je porez na gostionice ujedno uključivao i porez na prostituciju, ostaje dojam da je država prešutno tolerirala moralne prijestupe u četvrtima 'crvenih svjetala'.

Seksualni aspekt naglašen je i u posljednjemu poglavlju drugoga dijela knjige - *Violence and Homicide*. Zarinebaf ističe da su

teškoće oko dokazivanja nedopuštenoga seksualnog čina, za što su bila potrebna četvorica muških očevidaca, dovele do nasilnih osveta i plaćanja krvarine - šerijatskih mjera koje je osmanski sud odobravao. Premda su nezaštićene žene bile češća meta silovatelja, silovanja dječaka učestalije su prijavljivana vlastima jer su ona narušavala ugled cijele obitelji. U tome kontekstu Zarinebaf donosi priču o Hüseyynu kojega je poznanik Fazli - alkoholom i dobrim provodom - namamio u sobu iznad gostionice gdje ga je uz pomoć sluga silovao. Posramljeni je Hüseyyn naknadno ubio napadača, a za počinjeno ubojstvo, u skladu s islamskim običajnim pravom, nije bio kažnjen. Uobičajeni izostanak kazne za ubojstvo radi časti i prestanak daljnje istrage nakon svjedočenja triju svjedoka muslimanske vjeroispovijedi (112. str.) važne su distinkcije osmanskoga i zapadnoeuropskoga penalnog sustava.

Zarinebaf detaljno analizira kazneni sustav u Osmanskom Carstvu 18. stoljeća u trećemu djelu knjige *Law and Order* (123. - 174. str.), koji se sastoji od tri poglavlja: *Policing, Surveillance and Social Control* (125. - 140. str.), *Ottoman Justice in Multiple Legal Systems* (141. - 156. str.) i *Ottoman Punishment: from Oars to Prison* (157. - 174. str.). Prvo poglavlje knjige donosi pregled državnoga nadzora nad kriminalnim aktivnostima koje su na višoj razini provodili državni službenici, a na nižoj razini članovi pojedinih naselja. Državni službenici obilazili su i zatvarali gostionice - središta političke opozicije i kriminalnih elementa koji su pod utjecajem alkohola i halucinogenoga opijuma (*gunçe*) bili stalan izvor nestabilnosti i nasilja. Važnu ulogu u privođenju i rehabilitaciji kriminalaca imala je i šira zajednica. Naime, stanovnici pojedinih istambulskih četvrti prijavljivali su delinkventna ponašanja kao dio moralne obveze prema državi, ali i zbog kolektivne krivnje u sluča-

ju bijega kriminalca. Osim toga, jamstvo uglednih članova zajednice (*kefil*) omogućilo je ponovnu adaptaciju zločinaca nakon odslužene kazne.

Drugo poglavlje *Ottoman Justice in Multiple Legal Systems* raspravlja o fleksibilnosti i dvojnosti osmanskoga pravnog sustava koji se u skladu s multireligioznim karakterom Carstva sastojao od islamskih i neislamskih sudskih tijela. Zanimljivo je istaknuti da su brojni nemuslimani - najčešće žene zbog povoljnijega ishoda u slučajevima bračnoga nasljedstva - pokretali sudske postupke na muslimanskim sudovima koji su, suprotno predrasudama, postali "pravna arena svih podanika bez obzira na vjeru" (148. str.). Po pitanju muslimanskoga sudstva Zarinebaf se osvrće na hijerarhiju i odnose između Islamskoga suda, Carskoga vijeća, kadije, muftije i šejhulislama te donosi poticajnu raspravu o ulozi šerijatskoga prava i sultanovih edikata u oblikovanju kaznenoga sustava Osmanskoga Carstva.

Posljednje poglavlje *Ottoman Punishment: from Oars to Prison* detaljno razmatra vrste izrečenih kazni, koje se protežu od smrtne kazne i izгона do batinanja i veslanja na galiji. Unatoč manjku uvjerljivoga statističkog dokaza autorica konstatira da je tijekom 18. stoljeća osmanski kazneni sustav doživio važne promjene koje se očituju u zamjeni smrtne i fizičke kazne sa zatvorskim presudama svrha kojih je rehabilitacija zločinaca. Razlog za supstituciju kazne veslanja na galiji sa zatvorskom kaznom u drugoj polovici 18. stoljeća Zarinebaf pronalazi u smanjenju broja osmanskih galija i opadanju potrebe za veslačima. Kako je u osmanskom penalnom sustavu kazna veslanja predviđena za zločin ubojstva, Zarinebaf se spomenutom interpretacijom nije uključila u raspravu zapadnoeuropskih krugova o korelaciji između opadanja ubojstava krajem 18. stoljeća i teorije Norberta Eliasa o procesu civilizacije.

Zaključna razmatranja autorica je predstavila u zaključku pod nazivom *Epilogue* (175. -182. str.) u kojemu se, uz dosadašnje spoznaje, osvrće i na razvoj osmanskoga pravosuđa u 19. stoljeću. Nakon epiloga slijede bogati prilozi - janjičarska balada (183. - 186. str.), bilješke (187. - 236. str.), rječnik osmanskih riječi (237. - 243. str.), bibliografski popis (245. - 270. str.) i indeks (270. -287. str.) - koji zajedno sa slikama i kartama pokazuju odličnu opremljenost knjige. Posebno je pohvalno što je knjiga nastala na temelju istraživanja mnoštva osmanskih dokumenata citati kojih će nesumnjivo zaintrigirati širu publiku. Iako deskriptivni pristup nije najbolji način za istraživanje trendova kriminalnoga ponašanja i odgovarajuće sudske reakcije, knjiga *Crime and Punishment in Istanbul 1700 - 1800* odličan je prilog povijesti svakodnevice nižega, marginalnog sloja ljudi, koji je često zanemaren u povijesnim istraživanjima.

Ruža Radoš

Mirna Zeman, *Reise zu den "Illyriern". Kroatien-Stereotype in der deutschsprachigen Reiseliteratur und Statistik (1740-1809)*. München: Oldenbourg Verlag, Südosteuropäische Arbeiten 147, 2013., 380 stranica

Knjiga M. Zeman, znanstvenice iz Instituta za germanistiku i komparativnu književnost Sveučilišta u Paderbornu posvećena je hrvatskoj javnosti nepoznatoj, ali zanimljivoj temi: stereotipima o Hrvatskoj u putopisima s njemačkoga govornog područja i statistici u razdoblju od stupanja na prijestolje Marije Terezije 1740. godine do stvaranja Ilirskih provincija 1809. godine. Istraživanju ove teme autoricu je potaknulo povećano

zanimanje putopisaca s njemačkoga govornog područja za hrvatske zemlje u tome razdoblju, a u knjizi se bavila i autorima koji su se koristili njemačkim jezikom kao zajedničkim jezikom na području Habsburške Monarhije iako im nije bio materinji jezik nego, na primjer, mađarski. Svoju knjigu nazvala je interdisciplinarnom kulturno-znanstvenom analizom koja je trebala odgovoriti na pitanje kako su tadašnji putopisci s njemačkoga govornog područja doživljavali hrvatsko stanovništvo, koje su stereotipe o njima iznosili i koji su bili njihovi korijeni, odnosno opisati razvoj općih etnokarakteristika i stereotipa o pripisivanome mentalitetu i psihologiji hrvatskoga stanovništva te odrediti ideološku pozadinu stvaranja određenih stereotipa. Autorica se služila terminologijom i imagoškim modelom poljske znanstvenice Malgorzate Swiderske i teoretskim temeljima konceptualizacije imagoteme kao analitičkoga pomoćnog sredstva njemačkoga istraživača Jürgena Linka, na temelju kojih je stvorila vlastitu interpretaciju pojma imagotemt. Kako bi povezala motive putovanja i putnu praksu sa suvremenom proizvodnjom znanja s jedne strane i političke moći s druge strane, autorica je putopisnu literaturu kontekstualizirala kulturno i književnopovijesno koristeći se komparativnim imagoškim pristupom.

Knjiga se sastoji od predgovora i pet poglavlja od kojih prvo govori o izboru teme, značenju novovjekovnih putovanja i problemu kolektivne prepoznatljivosti, drugo se bavi različitim vrstama imagotema (marcijalnom, ilirskom, poetitskom i ezotičnom) te identitetom Morlaka i literarnim morlakizmom, a u trećemu (najopsežnijem) poglavlju autorica je analizirala tekstove deseterice autora koji su boravili u pojedinim dijelovima Hrvatske i iznijeli svoja zapažanja o njezinim stanovnicima. U četvrtome poglavlju osvrnula se na tekstove autora koji

su o Hrvatskoj pisali na temelju dostupne putopisne literature i na nove stereotipe koje su stvorili iako nikada nisu posjetili Hrvatsku, a posljednje, peto poglavlje sadrži sažete zaključke o pitanjima kojima se bavila.

Naglasivši da povijesna područja Hrvatske nisu ni u 18. ni u prvoj polovici 19. stoljeća bila poželjna odredišta za putovanja - usprkos relativnoj zemljopisnoj blizini te povijesnim i političkim vezama s Habsburškom Monarhijom - napomenula je da je Hrvatska doživljavana kao pogranično područje koje su mnogi austrijski autori smatrali nepoznatom austrijskom zemljom. Njezino stanovništvo nazivano je različito, na primjer Hrvatima, graničarima, Grcima, Dalmatincima Morlacima, Liburnima i Racima, a sve ih je natkrivao pojam "Ilira", ali ta imena nisu imala isto značenje kao i danas jer je, na primjer prema istraživanju K. Kasera, pojam "Hrvat" u njemačkome govornom području prije egzistirao u značajniju krvoločnoga ratnika nego kao nacionalna oznaka. Istaknula je da je pogrešno govoriti o putovanjima u Hrvatsku u doba prosvjetiteljstva kao o svojevrsnome otkriću te zemlje i njezina stanovništva, odnosno o prosvjetiteljstvu kao mobilnijoj epohi, jer je novovjekovna Hrvatska i ranije bila mobilna zahvaljujući položaju, migracijama izazvanima raznim sukobima, privatnim i staleškim interesima plemstva kao i državnih dužnosnika. Kod izbora tekstova autorica se vodila načelima zastupljenosti većine ondašnjih teritorijalno-političkih dijelova Hrvatske (Vojne krajine, Dalmacije, Banske Hrvatske, Slavonije i sjevernoga jadranskog priobalja), različitoga društvenog podrijetla, profesionalnoga usmjerenja i motiva autora te načelom relativne nepoznatosti tekstova koje je analizirala. Na temelju tih kriterija autorica je javnosti predstavila deset manje ili potpuno nepoznatih autora koji su objavili ili knjige ili niz članaka o različitim dijelovima

Hrvatske u kojima su boravili. Njihove radove nije analizirala kronološkim redom nego je kao prvi spomenula opis Like iz 1782. godine anonimnoga autora prezime-nom Racith, prema njezinomu mišljenju vjerojatno pravoslavnoga svećenika koji je boravio u Lici i Krbavi između 1775. i 1778. godine u službi "grčkoga", to jest pravoslavnoga episkopa, zatim povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Srijemskoga vojvodstva Friedricha Wilhelma von Taubea iz 1777. godine, pa skice austrijskoga časnika Hieronymusa Rödlicha o Dalmaciji i Kotor-skome zaljevu iz 1811. godine. Dva izvješća bečkoga trgovca Nikolausa Ernsta Kleemanna iz 1773. godine o trgovačkim putovanjima po Jadranu, Savi i Kupi objavljena su u sklopu opisivanja njegovih putovanja od Beča preko Beograda do Carigada i Smirne te natrag do Trsta i Beča, a zatim izvješća s putovanja ljubljanskoga liječnika i prirodoslovca Baltazara Hacqueta, koji je o Hrvatskoj pisao u različitim člancima i djelima između 1776. do 1805. godine. Zatim slijedi dnevnik kralja Josipa II. o njegovih sedam putovanja u Hrvatsku i do Jadrana između 1768. i 1788. godine te članak Stephana von Köröskényja, plemića iz Varaždinske županije, o karakteristikama njegovih zemljaka iz 1802. godine. Opis ugarskoga primorja magnata Vicenza Batthyányja iz 1806. godine, opis putovanja Hrvatskom protestantskoga svećenika Johanna Christiana Bornagiusa iz 1806. godine, koji se s Hesenskom brigadom u sastavu austrijske vojske povlačio pred napredujućom francuskom vojskom te dva opisa putovanja u Istru bečkoga publicista Johanna Georga Widemanna iz 1800. godine posljednji su radovi.

Osim ovih radova autorica je pozornost posvetila i autorima koji nikada nisu posjetili Hrvatsku, a koji su na temelju dostupne literature pisali raznovrsne kompendije, zbirke svih mogućih dostupnih činjenica o

određenim zemljama i njihovu stanovništvu, što je pogodovalo pojavi raznovrsnih stereotipa. Ti su priručnici sadržavali podatke koji u moderno doba spadaju u različite znanosti - zemljopis, povijest, antropologiju i etnografiju, a tijekom druge polovice 18. stoljeća i u ranome 19. stoljeću svrstavani su zajedno u statistiku. U Habsburškoj Monarhiji pod tim su pojmom tiskana djela koja su sadržavala topografske, zemljopisne, geološke, etnološke/etnografske, privredne i demografske podatke o državi, a nastala su zbog merkantilističkih i kameralističkih interesa države, koja je provodila opsežna mjerenja i prikupljala podatke o državi. Na prijelazu 18. u 19. stoljeće pojavila se i privatna statistička literatura o pojedinim zemljama Monarhije, a među njima i prvi opisi Hrvatsko-slavonske vojne krajine, na primjer Demianov, koji se u potpunosti oslanjao na Hacquetove podatke i nekritički preuzeo njegove subjektivne teze interpretirajući ih kao vjerodostojne činjenice. Autorica je naglasila da su stereotipizirane etnokarakterologije bile potrebne zbog suhoparnosti statističkih podataka koji su odbijali čitatelje, jačale su državni i regionalni patriotizam, a služile su i za stvaranje svojevrsne "unutarnje kolonije" Monarhije s vlastitim "domorocima" koje je trebalo otkrivati te su ublažavale činjenicu da Monarhija nije bila kolonijalna sila kao druge europske zemlje kojima su prekomorske kolonije bile objekt istraživanja. Isticanje važnosti habsburške Vojne krajine i njezinih egzotičnih potencijala bila je karakteristika austrijskih statističara kasnoga prosvjetiteljstva, a kao primjer statistike koja je trebala kompenzirati pomorski i kolonijalni deficit Monarhije navela je opis Vojne krajine Martina Schwartnera u statistici Kraljevine Ugarske, koji je govorio o kontinentalnoj misiji habsburške države. Spomenuti statističari drugačije su interpretirali činjenice autora od kojih su ih preuzi-

mali jer su "Ilire" i njihove egzotične posebnosti promatrali isključivo kroz prizmu korisnosti za državu, to jest ekonomsku produktivnost, vojnu iskoristivost i političku podložnost navevši kao primjer tekstove Josepha Rohrera i Josepha Christopha Meinersa. Rohrerov tekst o Slavenima u Monarhiji iz 1804. godine sadržavao je ideju o potrebi političke intervencije u smjeru normiranja, poboljšavanja i oplemenjivanja slavenskoga narodnog karaktera za dobrobit države pa makar i prisilnim mjerama, što su neki autori ocijenili suprotnim prvobitnim prosvjetiteljskim idealima jozefinizma. Još drastičniji primjer bile su Meinersove ideje, koji je 1785. godine iznio prvu znanstvenu rasnu teoriju na njemačkome jeziku, a 1790. godine - služeći se i Fortisovim, Hacquetovim i Taubovim djelima - ustvrdio da Nijemci i neslavenski europski narodi po prirodi ne mogu biti jednaki. Meinersu su Taubeovi zaključci o urođenim osobinama ilirske zajednice, koji se manifestiraju kao povijesna konstanta - a to su identificiranje antičkih barbara sa Slavenima te detaljno opisivanje tjelesnoga kažnjavanja i opravdavanje takvih postupaka - poslužili kao predložak za tezu o nejednakosti zapadnih Europljana i Slavena. Pshofiziognomijskim stigmatiziranjem habsburških Slavena on je opravdavao nasilje kao legitiman instrument vlasti plemenitih Nijemaca nad Slavenima, a autorica ga je nazvala oglednim primjerom kako se stereotipi, na primjer oni koje je iznio Fortis opisujući putovanje po Dalmaciji, mogu zlorabiti pridajući im sasvim suprotno značenje od onoga izvornog. Od statistika su se razlikovale takozvane političke geografije, priručnici koji su detaljno opisivali pojedine zemlje i sadržavali opis biljnoga i životinjskoga svijeta, rijeka i planina te privrednoga, prometnoga i obrazovnoga sustava, a kao autore koje su mnogi koristili autorica je spomenula Antona Friedricha

Büschinga i Carla Gottloba Dietmanna. Međutim, oni su kao pripadnici generacije koja još nije bila pod utjecajem Hacqueta, Fortisa i Taubea o stanovništvu jugoistoka Monarhije iznosili etnokarakterološkijske presjeke iz starije historiografije, a pišući o Hrvatima i Slavoncima gotovo da se i nisu odmaknuli od marcijalne imago teme. Osim njih postojale su i medicinske statistike, koje su opisivale patološke prilike koje su vladale nekom određenom populacijom u nekome određenom vremenu pa zatim didaktični radovi odnosno zemljopisni udžbenici koji su studentima prenosili znanje o Hrvatskoj i služili poučavanju širokih slojeva te predmoderni putnički vodiči koji su proširili poznavanje Dalmacije, prijevodi i kompilacije koje su nudile sinteze različitih tekstova kao i etnografska djela posvećena ćudoređu i običajima, koja su nastajala pod Hacquetovim utjecajem, a djelovala i na francusku i na habsburšku javnost. Autorica je napomenula da su putovanja u hrvatske krajeve tijekom prosvjetiteljstva često bila motivirana političkim razlozima jer su tada bili uobičajeni službeni posjeti radi proučavanja vojnih i upravnih prilika, a ponekad se radilo i o tajnim putovanjima u svrhu točnijega upoznavanja značajki ljudi i područja koja su interesirala Bečki dvor, koji je, na primjer, još prije propasti Mletačke Republike skupljao informacije o značajkama stanovništva mletačke provincije. Statistički prilozi o novim i nedovoljno poznatim zemljama na rubovima Monarhije postali su popularni u ondašnjemu tisku, a putopisci su opisivali karakterološke posebnosti stanovništva na temelju iskustava s putovanja i to pretežito zbog političkih razloga. Pritom se argumentacija temeljila na isticanju suprotnosti civilizacije i divljine pa je habsburška država sa svojim birokratskim strukturama i administrativnim praksama poistovjećivana s civiliziranim sustavom, dok su podanici ili sta-

novnici periferije predstavljali neciviliziranu, divlju stranu koja se suprotstavljala civilizatorskim nastojanjima i mjerama službenih političkih vlasti. Učestala pojava bilo je diskreditiranje prijašnjih vlasti odnosno konkurentskih država - Osmanskoga Carstva i Mletačke Republike, koji su u pravilu prozivani za zatečeni kaos i nesređenost zemlje, zaostalost stanovništva te isticanje života u nižih slojeva stanovništva u prirodnome stanju u opreci prema kulturi i načinu života viših staleža.

Kao jedan od motiva putovanja u Primorje, sjeverozapadnu Hrvatsku i Vojnu krajinu autorica je spomenula merkantilistički pristup gospodarstvu i reforme krajiškoga društva i vojske terezijansko-jozefinskoga vremena kada su državne vlasti prepoznale važnost Hrvatske kao tranzitnoga područja za transport žita od Banata do Jadrana, što je poticajno djelovalo na razvoj brodarstva i gradnju cesta. Među osobama koje su se upućivale u ova područja nisu bili samo državni službenici nego i osobe različitih struka i interesa, na primjer inženjeri te pojedinci zainteresirani za crkvene prilike, demografska pitanja ili kartografiju. Bečki dvor širio je interes i na područja susjednih država - Bosnu pod osmanskome vlašću i mletačku Dalmaciju prikupljajući informacije pomoću uroda. Poticaj za putovanja u hrvatske krajeve djelomično je pobudio i probuđeni interes za prirodopisna istraživanja pa su se pojavili znanstvenici koji su se bavili biljnim i životinjskim svijetom naših krajeva, geologijom te etnologijom i etnografijom, na primjer Alberto Fortis na mletačkoj strani i Baltasar Hacquet na austrijskoj strani. S druge strane, putopisi spomenutoga protestantskog svećenika Bornagiusa i bečkoga publicista J. G. Widemanna početkom 19. stoljeća svojim protuturističkim načinom opisivanja krajeva u kojima su boravili zamijenili su ranije putopise

znanstveno-informativnoga tipa. Autorica je istaknula da je glede Hrvata u njemačkoj publicistici, literaturi, onomastici, dijalektalnoj ostavštini i kozmografskim spisima bila prisutna marcijalna (ratnička) imago tema odnosno poistovjećivanje Hrvata sa surovim i nezaustavljivim ratničkim narodom sklonome nasilju, pljačkanju i razaranju. Ono se pojavilo još od doba turske opasnosti i razvijalo tijekom 17. i 18. stoljeća zbog sudjelovanja postrojbi iz Vojne krajine u europskim ratovima, a protiv pozitivnih opisa osobina Hrvata kao vojnika u habsburškoj literaturi, negativni stereotip o Hrvatima tijekom prusko-habsburških ratova u 18. stoljeću širili su pruski i protestantski pjesnici. Promjeni ove slike znatno su pridonijeli baš putopisi koji su se pojavili nakon 1770-ih godina 18. stoljeća pa je, na primjer Hacquet, objašnjavao razuzdanost hrvatskih krajišnika njihovim siromaštvom i civilizacijskom infantilnošću ne samo krajišnika nego Hrvata uopće, dok je protestant Bornagius iznio analizu hrvatskoga nacionalnog karaktera prije svega usmjerenu protiv Katoličke crkve, vojnoga sustava i kmetstva, a izgrede hrvatskih regimenti objašnjavao je kroz prizmu crkvenoga i vojnoga institucionalnog pritiska koji je kočio duhovni razvoj i osobnu slobodu Hrvata. S druge strane, "Hungarus" Kőröskény negativne značajke pripisivane Hrvatima povezo je s herojskom ulogom obrane od Osmanlija, tio jest s mitom o Ugarskoj kao predziđu kršćanstva koji se proširio srednjom Europom, a spomenuti ga je autor koristio i radi populariziranja ugarske patriotske ideje. Autorica je primijetila da lik neustrašivoga branitelja granice i slika habsburško-osmanskoga neprijateljstva uopće ne postoji kod bečkoga trgovca Kleemanna, koji je govorio o prijateljskim vezama i dobrosusjedskome suživotu, dok su dnevnički zapisi Josipa II. (prema njezinoj ocjeni) vojničkim stručnim rječni-

kom oslikavali Krajinu i ono što je ona u stvari i bila - velika vojarna Habsburške Monarhije. Spomenuti stereotipi služili su i za ideološko-političku promidžbu i mobilizaciju pojedinih zajednica, to jest za konstrukciju posebnih identiteta; kršćansko-europsko-ga prema islamsko-osmanskom neprijatelju te protestantsko-unionističkoga prema katoličkome i obratno, a u niz identitetskih odrednica koje su sadržavale marcijalnu imago temu spadali su i modeli habsburško-ga i ugarskoga državnog patriotizma.

Kao glavnu karakteristiku skoro svih diskursa o "ilirskim" narodima u tekstovima جوزيفinskoga prosvjetiteljstva autorica je navela dvojnost civilizacija - divljina naglasivši da su se u opisivanju karakteristika južnoslavenskoga "plemenitog divljaka" ili "djeteta prirode" pojavile razlike između povijesno-filozofski usmjerenih književnika i kulturnih relativista. Prva skupina, u koju je uvrstila Fortisa, Hacqueta i Taubea, nastojala je povezati južnoslavensku antropologiju s egzotističkim narativima i utopijama o "plemenitome divljaku", a drugu skupinu činili su putnici i statističari koji su stanovništvo perifernih dijelova Hrvatske pod utjecajem diskursa i toposa kolonijalne literature uspoređivali s društvima i načinom života predkolumbijskih američkih domorodaca. Oni su hrvatsku periferiju i njezina društva doživljavali kao područje koje je tek trebalo civilizirati, što je otvorilo pitanje kako civilizirati "ilirske" graničare bez zatamljivanja njihova ratničkog duha, pri čemu je apsolutistički projekt militarizacije krajiškoga društva u pravilu predstavljan kao civiliziranje, a upućivanje krajiških postrojbi na europska ratišta doživljavano kao edukativno putovanje. Stereotip o "plemenitome divljaku" imao je različite funkcije u različitim diskursima pa ga je Hacquet koristio za afirmaciju europske i građanske znanstvene kulture, a časnici koji su putovali Dalmacijom i Taube u

slučaju Slavonije koristili su ga za diskreditiranje posljedica vladavine Osmanskoga Carstva i Mletačke Republike. Taj stereotip ideološki se mogao koristiti i za opravdavanje i podupiranje krajiških vojnih reformi, zatim kao argument za dodjeljivanje veće društvene uloge crkvama, što je preporučivao spomeuti Racith, a mogao se koristiti za približavanje tekstova austrijskih statističara širem čitateljstvu u svrhu stvaranja patriotskoga osjećaja i izjednačavanja Monarhije kao politički utjecajne države s drugim ondašnjim silama. Spomenuti putopisci stanovnike Hrvatske, Slavonije i Dalmacije promatrali su i kao gospodarske subjekte, a značajke koje su im pripisivali kretale su se od lijenosti i lošega gospodarenja pa do marljivosti, trezvenosti i sklonosti obrtničkim vještinama, ali uvijek su se one odnosile na pripadnike nižih slojeva društva. Lik lijenoga, nepoduzetnoga i nepromišljenoga seljaka bio je korišten kao argument za državno i privatno racionaliziranje i usmjeravanje zemljoradnje prema kapitalističkome privređivanju, a tvrdnje o neučinkovitosti seljaštva trebale su - zajedno s novim prijedlozima - poticajno djelovati i na plemićki dio društva. Kao još jedan stereotip karakterističan za 18. stoljeće autorica je spomenula i mit o tjelesnim posebnostima ilirskih naroda, koji se pojavio još u ranome novom vijeku u protuturskim spisima, a proširio zahvaljujući baroknoj topografiji kranjskoga velikaša J. W. Valvasora i njegovu opisu izdržljivih i tjelesno snažnih krajišnika. Stereotip o tjelesnim posebnostima stanovnika planinskih područja postao je sastavni dio imperijalnoga ratnog i vojničkog diskursa. 18. stoljeća, a stereotipizirana ilirska tjelesnost ušla je u fizičku antropologiju i teorije o rasnoj nejednakosti, što pokazuje i primjer već spomenutoga Christoph Meinersa.

Govoreći o problemu identiteta autorica je napomenula da su putopisci spominjali prvenstveno regionalne i podregionalne

identitete pa je i ime "Hrvat" više imalo upravo to negoli etničko značenje, a za stanovnike razdvojenih hrvatskih područja često je korišteno zajedničko ime "Iliri" iako su hrvatskim nazivane vojne postrojbe iz Krajinne. Ilirsko ime bilo je poznato od ranoga novog vijeka kada su njemački pisci i učenjaci počeli pisati o Slavenima, a od druge polovice 18. stoljeća i početkom 19. stoljeća naziv "ilirski nacija" korišten je višeznačno kao tehnički termin za cijeli balkanski prostor, za južnoslavenska područja u sklopu ugarske krune, a zatim kao sinonim za štokavski jezik ili kao etnikon za Južne Slavene općenito ili posebno za njihovu zapadnu granu. Autorica je primijetila da je interes za Hrvatsku unutar izučavanja slavenstva iskazala austrijska etnografija potaknuta državnim intervencionističkim ciljevima, ali autori koje je spomenula nisu raspravljali o slavenskome nadidentitetu nego su se usredotočili na opisivanje regionalnih ili područnih značajki. Oni sami identificirali su se s različitim zajednicama pa je Hacquet bio prosvjetiteljsko-kozmpolitski usmjeren i lojalan zapadnoeuropskoj znanstvenoj zajednici i krugovima obrazovanoga građanstva, Kleemann se držao pripadnikom građanskoga trgovačkoga staleža, Racith je zastupao pravoslavnu konfesionalnu zajednicu poistovjećujući razliku između domorodaca i stranaca s razlikom između obrazovane elite i naroda, a i protestant Bornagius konfesionalno se opredijelio kao pripadnik protestantske zajednice, a regionalno kao Hesenac kojemu je prirodno okruženje bila građanska kultura. "Hungarus" Köröskényi držao se pripadnikom i svojega staleža i intelektualne elite zemlje i svrstao hrvatski regionalni identitet pod okrilje svojega ugarskog državnog patriotizma. Batthyányjev patriotizam imao je njemačko-austrijsko-ugarski monarhistički prizvuk, dok su se oko 1800. godine pojavili Widermann s njemačkim nacional-

nim identitetom i Rohre, kod kojega je stariji obrazac habsburškoga državnog patriotizma poprimio njemački kulturno-nacionalni pa i nacionalistički oblik.

Sažimajući rezultate svojega istraživanja autorica je zaključila da su autori iz njemačkoga govornog područja činili heterogenu skupinu koja je pripadnike slavenskih naroda istraživala i stereotipizirala na temelju njihove različite društvene uloge kao neprijatelje i kao saveznike, kao seljake i vojnike te kao državne subjekte, ali i podanike, a tekstovi koje je istraživala jasno pokazuju postojanje mnogostrukih identiteta na početku stoljeća u kojemu se na koncu najuspješnijom pokazala nacionalna ideologija. Knjiga M. Zeman vrlo je zanimljivo djelo koje zaslužuje pozornost hrvatske javnosti zbog teme kojom se bavi. Budući da se sadržajem ne odnosi isključivo na područje povijesne imagologije nego se dotiče i ostalih društvenih i humanističkih znanosti, bilo bi poželjno njezino objavljivanje na hrvatskome jeziku jer bi tako postala dostupna i domaćemu čitateljstvu koje se ne služi njemačkim jezikom.

Zlatko Kudelić

Povijest Grada Zagreba: Od prehistorije do 1918., Knjiga 1. Uredili Ivo Goldstein i Slavko Goldstein, Zagreb: Novi Liber, 2012., 446 stranica

U izdanju Novoga Libera objavljen je prvi svezak sinteze povijesti Zagreba. Monografija sadrži deset radova uglednih hrvatskih povjesničara, a poglavlja su određena kronološki tako da svaki autor obrađuje jedno povijesno razdoblje, s iznimkom posljednjega poglavlja koje obrađuje povijest zagrebačkih tvrtki. Svakome poglavlju pret-

hodi kraći uvod uredništva, koje je isto tako sudjelovalo u izradi zasebnih dijelova unutar radova kako bi dodatno istaknuli neke događaje, pojave, povijesne građevine i pojedine važne osobe.

Naravno, povijesni pregled u ovoj sintezi započet je pretpovijesnim razdobljem, koje je obradio Hrvoje Gračanin u poglavlju *Zagrebačko područje do osnutka biskupije*. Autor obrađuje arheološke nalaze od onih najstarijih, koji potječu iz starijega kamenog doba pa sve do antičkoga i ranosrednjovjekovnog razdoblja naglašavajući kako raspršenost i bogatstvo nalaza iz svih razdoblja najbolje svjedoče o kontinuitetu naseljenosti na zagrebačkome području. Gračanin je uzeo u obzir i nova arheološka otkrića drvenih konstrukcija bedema s kraja 7. stoljeća kod današnjega Muzeja grada Zagreba čime potvrđuje mišljenje pojedinih povjesničara o postojanju naselja na brdu Grič i prije 1242. godine. Autor se osvrnuo i na različite teorije o podrijetlu imena Zagreb te istaknuo da se osnutak Zagrebačke biskupije zasigurno dogodio nešto prije 1094. godine. Predurbano i početak urbanoga razdoblja (12.-13. stoljeće) predstavila je Zrinka Nikolić Jakus u poglavlju *Počeci srednjovjekovnog grada*. Kao i u prethodnome radu autorica je također uzela u obzir nova arheološka otkrića istaknuvši kako se prvo zagrebačko naselje - *vila Zagrabiensis* - može smjestiti na Opatovini. U poglavlju je obrađena provala Tatara i Zlatna bula, izgradnja prve katedrale i pojava redovničkih zajednica, ali i gradnja okolnih utvrda Medvedgrada, Susjedgrada i Zelingrada. Treće poglavlje *Vrhunac srednjovjekovnog razvoja* prilog je Borislava Grgina i obrađuje vrijeme 14. i 15. stoljeća. U tome se razdoblju pojavljuje sve više dokumenata, što je omogućilo bolji uvid u strukturu gradskoga društva i njegovu svakodnevnicu. Osim toga, autor je analizirao sukobe Gradeca i Kaptola, njihov

odnos s kraljevima i moćnim velikašima poput grofova Celjskih i Ivaniša Korvina, a u svome radu autor se u najvećoj mjeri oslanjao na teze Nade Klaić.

Nataša Štefanec autorica je četvrtoga poglavlja *Grad na prvoj crti obrane*, a obrađuje prilike u 16. stoljeću u kojemu dominira osmanlijska opasnost pa je mnogo prostora posvećeno problematici obrane i utvrđivanja Gradeca i Kaptola, a Štefanec je za potrebe studije koristila i bečki Ratni arhiv (*Kriegsarchiv*). Kao i u prethodnome poglavlju i ovdje se prikazuje gradsko gospodarstvo i svakodnevnica. U sljedećemu stoljeću područje Zagreba nije više bilo izravno ugroženo od Osmanlija, što se odrazilo na njegov urbani razvitak. Situaciju u 17. stoljeću predstavio je Hrvoje Petrić u poglavlju *Stoljeće oporavka i napretka* analizirajući reformu gradečke gradske uprave (u kojoj tada dominiraju obrtnici), demografske promjene, trgovinu, progon vještica i mnoge druge teme novovjekovnog Zagreba. Drago Roksandić s prilogom *Izlazak izvan zidina* prati urbanu transformaciju grada i početak stvaranja novoga gradskog središta u 18. stoljeću te negativan odraz apsolutističke politike Marije Terezije i Josipa II. na razvoj Zagreba. Roksandić je posebice istaknuo djelovanje nekoliko znamenitih osoba toga vremena poput Pavla Rittera Vitezovića, Maksimilijana Vrhovca i Baltazara Adama Krčelića.

Sljedeća tri rada obrađuju zagrebačku povijest u 19. i na početku 20. stoljeća. Autori su popratili glavne političke i gospodarske procese te kulturna i društvena kretanja ukazavši također na istaknute pojedince toga perioda. Rad Krešimira Regana *Preporodno doba* analizira prvu polovicu 19. stoljeća. Kako i sâm naslov ukazuje, Regan se najviše bavio narodnim preporodom te njegovim odrazom na društvena kao i urbanistička kretanja poput stvaranja kazališta i

drugih kulturno-prosvjetnih ustanova, a autor se osvrnuo i na izgradnju plemićkih palača i perivoja. Željko Holjevac u radu *Temelji modernizacije* započinje s 1850. godinom kada je Zagreb carskim patentom spojen u jednu cjelinu čime je dobio jedinstvenu gradsku upravu, a glavne preokupacije rada su modernizacija, začeci industrijalizacije, početak stvaranja Donjega grada i intenziviranje društvenoga i kulturnoga života u drugoj polovici 19. stoljeća. Posljednji prilog *Na vratima 20. stoljeća* zajednički je rad Zorana Grijaka i Ive Goldsteina, a započinje 1882. godine pa sve do kraja Prvoga svjetskog rata. Iz političke povijesti autori su se najviše bavili banovanjem Khuena Héderváryja, mađarizacijom i političkim nemirima te sukobima s etničkim manjinama. Druga nezaobilazna tema iz toga vremena jest izgradnja grada nakon potresa 1880. godine, a u radu su istaknuta i najpoznatija arhitektonska ostvarenja. Također se mogu vidjeti karakteristične pojave odnosno problemi modernoga grada prouzročeni rastom stanovništva poput odvoženja otpada te stvaranje karitativnih i socijalnih ustanova.

Posljednje poglavlje naslovljeno je *Povijest zagrebačkih tvrtki* u kojemu se uredništvo vjerojatno željelo na adekvatan način zahvaliti Zagrebačkoj banci, Jamnici i Zvijezdi na pruženoj potpori jer je predstavljena povijest samo tih spomenutih tvrtki. S obzirom na publicističku namjenu prvi svezak *Povijesti grada Zagreba* obogaćen je brojnim fotografijama i ilustracijama (ukupno 409), a u dodatku se nalazi njihov detaljan popis s mjestom čuvanja i signaturom.

Svakako treba istaknuti kako je ovo prva moderna monografija o Zagrebu, koja je zapravo koncipirana kao zbornik radova jer je prethodni *Zagrebački Gradec* (1994.) bio zbornik isključivo posvećen Gradecu. Premda su djela velikih zagrebačkih povjesničara poput Ivana Tkalčića, Emilija Laszowskog,

Gjуре Szabe, Nade Klaić, Ivana Kampuša i Lelje Dobronić te mnogih drugih još uvijek od velike vrijednosti i za istraživače i za širu publiku, u znanstvenoj zajednici polako se napušta autorski koncept pisanja monografija o pojedinim gradovima (isključivo jedan autor) jer prevladava mišljenje kako jedan autor nije u mogućnosti znanstveno obraditi raznolike i kompleksne teme. Tako su za ovu prigodu odabrani istraživači i predavači s Filozofskog fakulteta u Zagrebu (osim Zorana Grijaka iz Hrvatskoga instituta za povijest i Krešimira Regana iz Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“), a osim njih na izradi sinteze sudjelovali su još i drugi stručni suradnici. Ipak, kronološka podjela, premda sasvim logična kada je riječ o povijesti nekoga mjesta, dovela je do toga da se autori često ponavljaju pa čak i iznose suprotna mišljenja (primjerice demografska kretanja na srednjovjekovnome Gradecu). Također, vjerojatno su financijski razlozi doveli do ograničenja u cijelome projektu tako da je ovaj prvi svezak trebao pokriti period do 1918. godine, dok je drugi predviđen za modernu povijest. Jasno je da samo deset radova ne može iz znanstvenoga kuta pokriti povijest velikoga i važnoga grada od prapovijesti do kraja Prvoga svjetskog rata. Takvim je pristupom ponajviše zakinuto 19. i početak 20. stoljeća jer, bez obzira na iscrpnost radova gore spomenutih autora, to je ipak bilo vrijeme kada se odvijaju različiti složeni procesi koji su utjecali da se upravo Zagreb razvije u moderni velegrad te glavno političko i društveno središte Hrvatske.

Bruno Škrebilin

Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno nasljeđe, godina IV., broj 5, Osijek, 2012., 159 stranica

U izdanju Filozofskoga fakulteta pri Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Udruge povjesničara Slavonije i Baranje u Osijeku je 2012. godine objavljen peti broj časopisa *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno nasljeđe*. Na čelu s novom glavnom urednicom Dubravkom Božić Bogović ovaj znanstveni časopis krasi interdisciplinarni pristup, što je jedna od odlika i broja koji ovom prilikom predstavljamo. U njemu je objavljeno šest radova svih znanstvenih kategorizacija (izvorni znanstveni rad, stručni i pregledni rad), koji se geografski odnose na cjelokupan prostor hrvatskih povijesnih zemalja, a vremenski istražuju razdoblje od 18. stoljeća do suvremenoga doba.

Časopis započinje radom Lovorke Čoralčić *Zadarski patricij Šimun Nassi – pukovnik hrvatskih konjanika u mletačkoj vojsci (početak 18. stoljeća)* (7-31). Na temelju arhivske građe iz mletačkoga i zadarskoga arhiva autorica prikazuje vojnu karijeru zadarskoga plemića Šimuna Nassija. Opisuje Nassijev uspon u mletačkoj vojnoj službi, navlastito njegovu ulogu u Morejskome ratu te ratu 1714.–1718. godine. Iz potonjega su razdoblja (kao i iz 1711. godine) sačuvani i popisi ljudstva konjaničkih satnija kojima je Nassi zapovijedao te se oni ovom prilikom analiziraju s obzirom na zavičajno podrijetlo vojnika.

Danijel Jelaš autor je drugoga rada *Tipologija srednjovjekovnih gradskih naselja u donjem međurječju Drave i Save* (33-50). U prvome dijelu autor iznosi tipološke modele gradskih naselja na području današnje središnje i istočne Slavonije te Srijema, koje su razradili András Kubiny i Neven Budak te se kritički osvrće na tradicionalnu podjelu

na gradove i trgovišta zasnovanu poglavito na pravnome i pojmovnome kriteriju. U drugome dijelu rada, uzimajući u obzir istraživanja i metodološke predloške pret hodnika, autor predlaže vlastitu podjelu naselja na gradove, trgovišta i trgovišta u nastajanju.

Odnos komunističkih vlasti u Jugoslaviji prema vjerskoj praksi u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji tema je rada Slađane Josipović Batorek *Vjerske procesije i hodočašća u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u svjetlu crkveno-državnih odnosa od 1945. do 1960. godine* (51-75). Autorica rečenu problematiku promatra kroz odnos dvojice biskupa – Antuna Akšamovića i Stjepana Bäuerleina prema komunističkoj vlasti te način na koji se taj odnos odrazio na održavanje vjerskih procesija i hodočašća.

Denis Njari autor je četvrtoga članka *Vladislavci (Lacháza) sredinom 19. stoljeća* (77-97). Uvidom u arhivsko gradivo autor prikazuje temeljne odrednice vezane uz osnutak Vladislavaca, a potom analizom katarskih izmjera i popisa stanovništva iznosi podatke o broju kuća i stanovnika mjesta. U drugome dijelu rada u prvome su planu matične knjige te prikaz osnovnih demografskih kretanja, ali i druge teme proizašle iz analize ovoga vrijednog izvora (broj krštenih, vjenčanih i umrlih, stope nataliteta i mortaliteta, prosječna dob stupanja u brak, uzroci smrti i drugo).

Potom slijedi rad Duška Marušića *Englesko-francuski sukob u Americi tijekom Sedmogodišnjeg rata* (99-118). Kao što i sam naslov naznačuje, središnja tema autorova istraživanja upravljena je na uzroke, izbijanje i sam tijek englesko-francuskoga sukoba tijekom Sedmogodišnjega rata, točnije vojnih operacija koje su se u sklopu toga rata vodile na tlu Sjeverne Amerike. Autor napose ističe ulogu Indijanaca kao odlučujućega čimbenika u konačnome ratnom ishodu.

Naposljetku, Stjepan Sršan autor je rada *Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa Josipa J. Strossmayera do kraja 1862. godine – za 150 obljetnicu rada Hrvatskog sabora* (119-133). Središnja tema rada jest djelovanje Hrvatskoga sabora nakon povratka ustavnoga uređenja 1861. godine, a napose temeljne političke smjernice djelovanja biskupa i zastupnika Josipa Jurja Strossmayera. Autor raščlanjuje temeljne odrednice Strossmayerova političkog programa, u prvom redu stavove o cjelovitosti hrvatskih krajeva kao i politici prema Ugarskoj te bečkoj središnjici.

Na kraju časopisa nalazi se rubrika *Prikazi* (137-151) u kojoj su predstavljene četiri monografije (S. Sršana o povijesti župe Petrijevići, N. Štefanec o formiranju Vojne krajine te ulozu hrvatsko-slavonskih velikaša u tome, D. Njarija o prošlosti Laslova te Zapisnik političkih i gospodarskih odluka grada Osijeka za 1810. i 1811. godine, koje je objavio Državni arhiv u Osijeku) kao i jedan časopis (Časopis za suvremenu povijest, vol 44, br. 1, 2011.).

Maja Katušić

Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, svezak 54, Zagreb – Zadar, 2012., 373 stranice

Godine 2012. u izdanju Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru objavljen je 54. svezak časopisa *Radovi*. U ovome se broju nalazi dvanaest radova – osam izvornih znanstvenih radova i četiri pregledna rada, dočim je u rubrici *Osvrti i prikazi* predstavljeno šest monografija.

Časopis započinje radom Krešimira Regana *Plemički grad Kegalj (Kegaljgrad)* (1-34). Autor analizom neobjavljenoga gradiva,

koje se nalazi u ostavštini Većeslava Henneberga upotpunjenoj terenskim istraživanjima te dosadašnjim historiografskim radovima, prikazuje temeljne povijesne i razvojne odrednice vezane uz grad Kegalj. Također, raščlanjuje nekoliko građevinskih faza utvrde uvjetovanih promjenama vojne doktrine te detaljno opisuje dijelove utvrde (gradsku jezgru i utvrđeno predgrađe), a unutar njih branič kule, zidove, pročelja i drugo.

Razvoj mjernoga sustava u Kotoru prikazuje Marija Zaninović-Rumora u radu *Mjere za dužinu i površinu u Kotoru kroz stoljeća* (35-46). Na temelju Kotorskoga statuta, trgovačkih priručnika i objavljenih izvora autorica donosi osnovne mjere za dužinu i površinu koje su se koristile u Kotoru od XV. do XIX. stoljeća od kojih posebice ističe stare komunalne mjere, mjere mletačkoga sustava i austrijske mjere.

Prostorna percepcija istočnojadranskih otoka u očima stranih putnika od XVI. do XVIII. stoljeća rad je Milorada Pavića. Autor analizira doživljaj otoka i otočnoga prostora kroz nekoliko srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih izvora – portulana, kartografskih prikaza i putopisnih djela. Pritom stavlja naglasak na percepciju dimenzija (dužine i širine) te plovidbeni opseg pojedinih dalmatinskih otoka kao i na mjerne jedinice kojima se predočavala dužina otočnoga prostora.

Mithad Kozličić, Josip Faričić i Sanda Uglešić autori su rada *Luke i lučice velebitskog Podgorja prema hrvatskoj varijanti Senjskog peljara iz početka XVII. stoljeća* (69-123). U istraživačkome središtu ovoga autora jest Senjski peljar, plovidbeni priručnik u kojemu je opisan obalni dio velebitskoga Podgorja od Senja do Dračevca. U radu se detaljno analiziraju brojni podaci koje donosi peljar – temeljna geografska i maritimna obilježja luka i lučica, a lociraju se i opisuju brojni geografski, pomorski i povijesni podaci i lokaliteti – sakralni objek-

ti, gospodarske mogućnosti podneblja kao i podaci o mletačko-osmanskim sukobima. Naposlijetku, podaci iz Senjskoga peljara uspoređuju se s kasnijim istovrsnim i sličnim djelima. U prilogima ovoga rada nalazi se izvornik hrvatske varijante Senjskoga peljara iz 1639. godine i nekoliko listova preslika Peljara iz Hrvatskoga državnog arhiva.

Nikola Divnić, točnije struktura, ustroj i djelovanje pukovnije hrvatskih konjanika kojom je zapovijedao taj šibenski plemić, tema je rada Lovorke Čoralić: *Šibenski plemić Nikola Divnić (1654. – 1734.) pukovnik hrvatske lake konjice (Cavalleria Croati) (125-145)*. Autorica iznosi osnovne podatke o obitelji Divnić s naglaskom na vojnome djelovanju pojedinih pripadnika obitelji, a potom uvidom u arhivsko gradivo zadarskoga i mletačkoga arhiva analizira vojnu karijeru samoga Nikole Divnića. U drugome dijelu rada raščlanjuje zavičajnu strukturu časnika, dočasnika i vojnika iz Divnićeve satnije i to na temelju vojnih popisa iz 1709., 1715.–1718. i 1729. godine. U prilogu su objavljeni popisi vojnoga kadra Divnićeve satnije iz 1709. i 1728. godine.

Život i djelovanje don Ive Čubanova rečenoga Vlaha, župnika Župe sv. Eufemije u Sutomišćici obradila je Grozdana Franov-Živković u radu *Glagoljaš don Ive Vlahić iz Sutomišćice (o. 1733. – 25. VII. 1803.) (147-183)*. Pri analizi djelovanja toga svećenika autorica se fokusirala na pet glagoljskih propovijedi (do sada nepoznatoga autora), koje se čuvaju u Arhivu HAZU u Zagrebu te je utvrdila da je njihov autor upravo don Vlahić. U prilogu radu objavljeni su faksimili prikazanih propovijedi.

Josip Celić autor je sedmoga rada *Stanovništvo grada Bakra po popisu iz 1775. godine (185-220)*. U prvome dijelu autor predstavlja sam analizirani izvor – popis stanovništva iz 1775. godine te ga analizira sukladno obrascima i temama prikazanim u popisu (broj

kućanstava, broj bračnih parova, udovci, broj muške i ženske djece te njihova starosna podjela, svećenici i služinčad). U drugome dijelu autor stavlja naglasak na društvenu podjelu bakarskoga stanovništva, točnije na raščlambu plemićkih obitelji te svećenika i crkvenoga osoblja koje se spominje u popisu.

Potom slijedi rad Sande Uglešić *Osposobljavanje i počeci institucionaliziranog obrazovanja pomoraca na hrvatskom djelu Jadrana tijekom XIX. stoljeća (221-250)*. Pregled je to načina i metoda obrazovanja pomoraca od srednjovjekovna doba (statutarne odluke dalmatinskih komuna) do pravilnika, okružnica i naredbi koje su u konačnici oblikovale stručnu izobrazbu pomoraca (škole, tečajevi), a koje su jasnije definirane pojavom parobroda u XIX. stoljeću. Autorica ističe važnost pomorskih škola u Trstu, Veneciji, Rijeci i Dubrovniku.

Mihovil Pavlinović u Narodnom kalendaru. Primjer kompleksnog osobnog imaginarija druge polovine XIX. stoljeća (251-272) rad je Katarine Ivon. Autorica analizira Pavlinovićeve članke, priloge i pjesme objavljene u *Narodnom kalendaru* koje promatra kao odraz njegova političkog i kulturnog djelovanja u sklopu hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji.

Deseti je rad Blanke Matković *Svjedočanstva o Dalmatincima u Španjolskom građanskom ratu (273-303)*. Autorica razrađuje temeljne odrednice vezane uz sudjelovanje oko 1500 Dalmatinaca (iz Imotskog, Zadra, Splita i Šibenika) u Španjolskome građanskom ratu. Posebno su vrijedna poglavlja u kojima se objavljuju dijelovi svjedočanstva sudionika rata koji se odnose na njihove dojmove s raznih bojišnica, ali i sjećanja na dane provedene u zarobljeničkim logorima u Francuskoj.

Strukturu i ulogu organizacije Ustaška mladež u Dubrovniku prikazuje Franko Mirošević u radu *Ustaška mladež u Dubrovniku*

1941. godine u svjetlu službenog glasila "Hrvatski narod" (305-322). Kao što je razvidno iz samoga naslova, u istraživačkome fokusu autora jesu ustroj, uloga i djelatnost Ustaške mladeži u Dubrovniku s posebnim naglaskom na njihovu promidžbenu aktivnost. Također, ističu se i odrednice vezane uz obrazovanje članova Mladeži, kao i njihove druge aktivnosti – javne vježbe i predavanja.

Posljednji rad ovoga broja jest djelo Teodore Vigato *Narodno kazalište u Zadru od 1945. do 1955. godine* (323-349). Autorica ističe važnu ulogu Narodnoga kazališta u kulturnome i umjetničkom životu Zadra nakon Drugoga svjetskog rata, napose u obnovi hrvatskoga jezika i kulture. Opisuje poteškoće oko formiranja ansambla i kreiranja repertoara u sjeni ekonomske krize, a napose ističe ulogu i djelatnost ravnatelja Mire Marottija.

Naposljetku, u rubrici *Osvrti i prikazi* (351-368) predstavljeno je nekoliko novih historiografskih izdanja: knjiga o Crnoj Gori u doba Balšića, studija o hrvatskoj granici na području poluotoka Kleka, knjiga o gospodarstvu otoka Paga, udžbenik iz pomoćnih povijesnih znanosti, zbornik radova o Svetozaru Borojeviću te knjiga o Domovinskom ratu.

Maja Katušić

Prilozi iz hrvatske historiografije, Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija Dies historiae 2009.–2011. Uredio Zrinko Novosel, Zagreb, 2012., 317 stranica

Nakon nekoliko znanstvenih kolokvija održanih u organizaciji Društva studenata povijesti „Ivan Lučić–Lucius“, Društvo je u suradnji s Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu priredilo novu, petu po redu, knji-

gu biblioteke *Dies historiae* sakupivši radove s kolokvija iz 2009., 2010. i 2011. godine. Kako je riječ o raznovrsnim temama, ovaj zbornik nosi naslov *Prilozi iz hrvatske historiografije*, a skup je izlaganja s kolokvija pod nazivima *Stereotipi i predrasude kroz povijest* (9-69), *Identiteti kroz povijest i identiteti danas* (71-181) te *Domovinski rat – istraženost i kontroverze* (184-317). Zbornik sačinjava ukupno deset radova koji su podijeljeni po tematskim cjelinama pojedinih kolokvija.

Nakon *Riječi urednika* (7-8), prva cjelina *Stereotipi i predrasude kroz povijest*, koja donosi tri članka, započinje radom Gorana Budeča pod naslovom *Ugri i Reich. Pogani u IX. i X. stoljeću u očima kršćanskih ljetopisaca* (11-26). Analizom niza srednjovjekovnih zapadnoeuropskih zapisa o Mađarima autor pokazuje generalno negativnu sliku koja se tome novopridošlom narodu u srednjoj Europi pripisivala. Iz prikaza brojnih primjera u tekstu se dolazi do zaključka kako su Mađari, iako sve rjeđe, prikazivani negativno još dugo vremena nakon priznavanja kršćanstva i uspostavljanja države, čak i u najpoznatijemu srednjovjekovnom mađarskom ljetopisu *Gesta Hungarorum* Šimuna de Kéze.

Sljedeći članak nosi naslov *Predrasude i zablude vezane uz upotrebu efigija pri kraljevskim pogrebima i njihova veza s predstavljanjem besmrtnosti kraljevskog dostojanstva* (27-44) autorice Kosane Jovanović. Na primjerima pogrebnih ceremonija engleskih i francuskih kraljeva u radu se propituju teorije nekih povjesničara koji tvrde kako je pokretni efigij pokazatelj besmrtnosti kraljevskoga dostojanstva. Dovodeći ih u pitanje, autorica iznosi niz primjera koji ne idu u prilog takvim tvrdnjama te, oslanjajući se također na prethodne povijesne analize, daje neka druga moguća rješenja pri tumačenju uloge pokretnoga efigija.

Komune i stanovnici Istre i Dalmacije u očima stranih hodočasnika u kasnom sred-

njem vijeku s posebnim obzirom na moguće predrasude i nerazumijevanja (45-69) članak je Zorana Ladića kojim se zaključuje prva cjelina Zbornika. Ovaj se rad temelji na analizi nekoliko tekstova zapadnoeuropskih hodočasnika koji su na proputovanju u Svetu Zemlju prolazili istočnojadranskom obalom te u svojim zapisima s putovanja spominjali te krajeve. Zaključno, autor primjećuje kako je slika pučanstva istočne obale Jadrana uvelike ovisila o društvenom i kulturnom okruženju iz kojega su hodočasnici dolazili kao i njihovoj obrazovanosti te na kraju i osobnoj motivaciji za odlazak na hodočašće.

Nakon bloka srednjovjekovnih tema *Identiteti kroz povijest i identiteti danas* cjelina su u kojoj se obrađuju razna povijesna razdoblja, a prvi od četiri članka rad je Vladimira Geigera *O Nijemcima u Hrvatskoj* (73-106). Unutar konteksta njemačkih doseljenika na prostor istočne i jugoistočne Europe ovaj tekst donosi pregled povijesti njemačkih doseljenika u panonskome dijelu Hrvatske od prvih poznatih zajednica iz 13. stoljeća pa sve do danas, s posebnim naglaskom na 20. stoljeću. Na kraju rada nalazi se prilog u kojemu se donosi analiza podunavsko-švapske historiografije i publicistike vezane za Hrvatsku.

Problemom identiteta iz etnološke perspektive bavi se Jadranka Grbić Jakopović u članku *Identitet i identifikacijski procesi: suvremene antropološke teorijske orijentacije, strategije i prakse* (107-150). Ovaj rad daje širok pregled razvoja teorijskih rasprava, često međusobno kontradiktornih, unutar stranih i domaćih znanstvenih krugova na temu identiteta, vrlo popularnu u etnologiji i antropologiji posljednjih nekoliko desetljeća. Uz čitavu lepezu prikazanih teorija poseban naglasak stavljen je na problem identifikacijskih procesa u kontekstu globalizacije kao posljedice neoliberalnoga kapitalizma.

Ivana Jukić autorica je sljedećega rada pod naslovom *Saborska skupina u tkanju hr-*

vatskih identiteta: ranonovovjekovni doprinosi snaga hrvatske „kockice“: zahvaljujući komu? (151-170). Krećući od postavke kako ne postoji jedan hrvatski identitet nego identiteti, autorica istražuje duboke promjene koje su se dogodile na hrvatskome etničkom prostoru tijekom ranoga novog vijeka kako bi pokazala što je sve utjecalo na razvoj hrvatskoga (hrvatskih) identiteta. Naglasak je stavljen na procese koji su utjecali na plemički stalež vezan za multikulturalno okruženje, ali koji je, unatoč raznim utjecajima i uza sve promjene, ipak ostao nositelj ideje o Hrvatskoj.

Člankom *Natione Liburnus – identitet naroda i pojedinca* (171-181) Anamarije Kurilić zaključuje se cjelina o identitetu. U ovome se radu - na primjeru ilirskoga naroda Liburna koji je živio na istočnojadranskoj obali između rijeka Raše i Krke u razdoblju prvoga tisućljeća prije Krista i u vremenu rimske vladavine - daje analiza načina na koji se u antici razvijao identitet. Temeljeći rad na tekstovima drugih naroda o Liburnima (pretežito Grka i Rimljana), ali i na kamenim natpisima na kojima su o sebi govorili i oni sami, autorica prikazuje kako su drugi stvarali sliku o Liburnima, kao i njihov način samopoimanja.

Domovinski rat – istraženost i kontroverze posljednja je cjelina ovoga zbornika, a sadrži tri rada od kojih prvi nosi naslov *Prilog za sintezu o uništenoj kulturno-povijesnoj baštini tijekom agresije na Hrvatsku, 1991.-1995.* (185-242) nedavno preminule znanstvenice Vesne Girardi Jurkić. Aktivno sudjelujući u procjenama štete i pokušajima spašavanja kulturnih dobara tijekom rata, autorica ovaj rad temelji na vlastitim zapisima, sjećanjima, izvješćima i govorima donoseći detaljne podatke o sustavnome uništavanju kulturnih dobara u Hrvatskoj. Na kraju rada nalaze se tri priloga koji donose dijelove autoričina dnevnika i detaljan popis

sakralnih objekata uništenih i oštećenih za vrijeme rata.

Nakon kulturne vojno-strategijskom tematikom bavi se sljedeći članak naslovljen *Bitka za Vukovar 1991.* (243-293) autora Davora Marijana. Na temelju izvorne građe autor u radu razmatra etničke i zemljopisne odrednice koje su otežavale položaj Vukovara u ratu, donosi detaljan opis vojnih operacija tijekom mjeseci opsade grada, razmještaj postrojbi te neuspješne pokušaje hrvatske vojske u nastojanju da obrani grad. Na samome kraju teksta nalazi se karta s rasporedom snaga 1. listopada 1991. godine ujutro.

Posljednji članak *Zbornika* jest rad Dražena Živića pod naslovom *Hrvatski Domovinski rat u zrcalu demografije* (294-317).. Ovaj tekst, na temelju dostupnih izvora, do-

nosi aproksimativnu demografsku sliku koja pokazuje tijek depopulacije hrvatskoga stanovništva uzrokovane Domovinskim ratom u razdoblju od 1991. do 2001. godine, od izravnih gubitaka vojske, civila, nestalih osoba do nerođene djece i emigracije, procjenjujući sveukupne gubitke na otprilike 450 000 osoba. Tekst je popraćen grafikoni- ma i tabelama.

Kao do sada, i ovaj broj *Biblioteke Dies historiae* pokazatelj je uspješne suradnje studenata povijesti Hrvatskih studija s hrvatskim znanstvenicima. Stoga, brojna i raznovrsna tematika i ovu najnoviju knjigu *Biblioteke* čini vrijednim doprinosom za hrvatsku historiografiju.

Filip Novosel